

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

UTOPIČNI ROMANI RADIVOJA REHARJA
Diplomsko delo

Simona Ana Radež
Mentor Miran Hladnik

Grosuplje, maj 2004

KAZALO

1 UVOD	3
2 O AVTORJU	4
2.1 Dela za otroke in mladino	6
2.2 Dela za odrasle	6
2.3 Človek več imen	9
3 UO TOPOS	14
3.1 Utopija v svetovni literaturi	15
3.2 Utopija – antiutopija	16
3.3 Začetniki utopične literature pri nas	17
4 UTOPIČNI ROMANI RADIVOJA REHARJA	21
4.1 Oceanopolis: Roman o skrivnosti človeške prošlosti	21
4.1.1 Tipološke značilnosti Oceanopolisa	29
4.2 Maščevanje profesorja Kabaja	31
4.2.1 Tipološke značilnosti Maščevanja profesorja Kabaja	35
4.3 Ramas in Jora: Roman zadnjih ljudi na zemlji	37
4.3.1 Tipološke značilnosti Ramasa in Jore	39
5 SKLEP	41
6 VIRI	44
7 LITERATURA	45

1 UVOD

Namen diplomskega dela je predstaviti življenje in delo *Radivoja Reharja* in njegove tri utopične romane *Oceanopolis: Roman o skrivnosti človeške prošlosti*, *Maščevanje profesorja Kabaja* in *Ramas in Jora: Roman zadnjih ljudi na Zemlji*. Vsi so izhajali v *Mariborskem večerniku Jutra* v presledkih med letoma 1933–1939, ko je bil Radivoj Rehar tam urednik (do leta 1935 je bil odgovorni urednik, nato zunanjepolitični in kulturni).

Predstavili bomo pojem utopije in na kratko prikazali njegovo povezavo z znanstveno fantastiko v tuji in domači literaturi. Pri tem se ne bomo mogli izogniti antiutopiji, saj sta žanra neposredno povezana, imata pa tudi mnogo skupnih tipoloških značilnosti. *Andrijan Lah* uvršča obravnavane romane v lahko književnost. Reharjevi utopični romani so izhajali kot podlistki, zato je treba omeniti tudi značilnosti feljtonskega romana.

Pobliže si bomo še ogledali, kaj omenjene romane uvršča med utopične in kaj je Radivoj Rehar poskušal sporočiti z njimi. Prikazujejo urejeno sliko sveta, v kateri ni vse, kot se zdi, in v vseh se pojavljata ideja o bratski ljubezni vseh narodov in boj proti zatiranju in hinavščini.

Piščev ustvarjalni opus je precej obsežen. Urednikoval je pri mnogo časopisih, pisal pesmi in prozo tako za otroke kot odrasle, ohranjene pa so tudi nekatere njegove drame. Zaradi razgibanega političnega udejstvovanja in težav z gestapom in povojno jugoslovansko oblastjo je moral ustvarjati pod psevdonimi, zato je danes neznan slovenskemu bralcu, toda morda ga bomo lahko začeli spoznavati, saj je pri Založbi Mladinska knjiga izšel prvi ponatis katerega koli njegovega dela. To so *Argonavti* (1996), izdani pod njegovim pravim imenom in ne kot prvokrat leta 1943 s psevdonimom *Radislav Rudan*. Morda je založba namerno izbrala to mladinsko povest, ki opisuje *Jazonovo* iskanje zlatega runa, saj je imel avtor zaradi tega dela, izdanega v obdobju zapovedanega kulturnega molka, največ težav pri iskanju povojne zaposlitve. Slovenski primorski biografski leksikon (v nadaljevanju SPBL), Slovenski biografski leksikon (SBL) in *Janez Kajzer* v spremni besedi k *Argonavtom* uvrščajo v diplomskem delu obravnavane romane v utopični žanr.

2 O AVTORJU

Časnikar, pesnik, pisatelj in kulturni delavec Radivoj Rehar je nadvse plodovit, a neznan pisec ter vsaj z nekaterimi knjigami uspešen ustvarjalec. Je začetnik utopične in pustolovske kriminalke pri nas in prvi pisec znanstvenoutopičnega stripa za mladino *Popotovanje po zvezdi večernici* (1931), zaradi česar si zasluži malce podrobnejšo obravnavo. Za svojo manjšo opaznost je poskrbel tudi sam, saj je veliko izdajal pod psevdonimi, k čemur ga je prisilila njegova razgibana življenjska pot. Pred drugo svetovno vojno je bil na primer med pobudniki primorskega plebiscita in tudi po vojni je bil oblastem trn v peti, zato so ga nenehno preganjale.

Rojen je bil 4. januarja 1894 v Šturjah pri Ajdovščini, kjer je bil oče mitničar, in dobil po njem ime *Franc*. Družinica z mamo *Jožefo* se je kmalu preselila na posestvo graščaka *Mayerja* na Rovno blizu Vipave in mladi Radivoj se je znašel sredi rastlin in živali, ki so kmalu postale del njegovega notranjega sveta. Osnovno šolo je končal v Vipavi, nižjo realko v Idriji. Zaradi znakov vsestranske nadarjenosti so ga starši z velikimi denarnimi težavami spravili na Dunaj na trgovsko akademijo. A mladenič se je zavedal, da hoče pisati, in je začel objavljati pesmi v revijah za mladino in odrasle. Takrat je že minila prva svetovna vojna in razgledani mož se je zavedal položaja Slovencev onstran državne meje, zato je začel med rojaki zbirati podpise za plebiscit. Italijanske oblasti, ki so imele v rokah Primorsko, so ga seveda začele preganjati. Moral je zbežati, drugače bi ga prijeli in zaprli.

Preselil se je v Maribor in takoj začel pisati za časopise, pri katerih je primanjkovalo nadobudnih časnikarjev. Radivoj Rehar se je čez noč našel v tem delu. Najprej je bil urednik neodvisnega političnega dnevnika *Mariborski delavec* (1919–20), nato glavni urednik mariborskega dnevnika *Tabor* (1920–24), zatem urednik ljubljanskega narodnoradikalnega dnevnika *Jutranje novosti* (izhajal od januarja do decembra 1923), neodvisnega političnega dnevnika *Narodni dnevnik* (1923–28) in dnevnika *Jugoslovan* (1930–31), nazadnje pa urednik Mariborskega večernika *Jutra*, naslednika *Tabora* (izhajal od 1927–41). Tik pred drugo svetovno vojno je postal še dopisnik jugoslovanskih in tujih listov (*Prager Presse*, *Neue Züricher Zeitung*, od 1939 do 1941 pa še *Timesa* in *Daily Telegrapha*) in prav slednje ga je v letih obnavljanja

domovine spravilo v največje težave, ko je bil zaradi vohunstva obsojen na dosmrtno prisilno delo in odvzem vseh državljanskih pravic.

Na časopisu se ni branil nobenega dela, in čeprav je bil večinoma urednik, je hkrati pisal v vseh časnikarskih zvrsteh, od novice do uvodnika, od feljtona do polemike, predvsem pa knjižne, gledališke in likovne recenzije. *Fran Vatovec* je o njem zapisal, da je pri tem »izpričal odlične kvalitete: razgledanost, bogat besedni zaklad, spretno zasnovane koncepte v kompoziciji, lahkoto in brzino v sukanju peresa«. (Vatovec, SPBL, 1933.) V letih pri Mariborskem večerniku *Jutra* je v uvodnikih sila ostro pisal o fašizmu in nacizmu, komentiral je vojno v Abesiniji, Albaniji, Grčiji in državljansko vojno v Španiji. Zelo kmalu je napovedal *Hitlerjeve* namene in malo pred napadom na Jugoslavijo je bil edini Slovenec, ki so ga poimensko navajali Radio Donau in hitlerjevski časniki, nenehno ga je iskal tudi domači javni tožilec. Nemški veleposlanik v Beogradu je od vodstva večernika *Jutra* zahteval, naj ga odstranijo s položaja, ko pa so vdrli v Jugoslavijo, so na njegovo glavo celo razpisali nagrado. Spet je moral v pregnanstvo, zdaj v Ljubljano, ki jo je zasedla italijanska vojska. V Mariboru je pustil svoja zrela leta, v tem obdobju si je ustvaril tudi družino; poročil se je z *Marijo Punčuh*, učiteljico, in par je dobil hčerko *Leljo* in sina *Vojina*. Naredil je vse, kar je mogel, za napredek tamkajšnjega gledališča, poslovil se je od klubov *Grohar*, katerega spodbudnik in tajnik je bil, in *Brazda*, ki ji je predsedoval 15 let in je povezovala vse upodabljajoče umetnosti na Štajerskem ter prirejala prve likovne razstave v mestu. Z njegovim odhodom je prenehala izhajati tudi revija za politična, socialna in kulturna vprašanja in leposlovje *Piramida* (od maja 1936 do avgusta 1937, vsega deset števil), pri kateri je bil urednik in v katero je zapisal, »da bi hotel biti v teh žalostnih časih, ko je vse v rokah političnih strank, nad njimi in nad nazori«. (SPBL, 1933.) Poleg tega je v štajerski prestolnici ustvaril mnogo literarnih del, bodisi za otroke bodisi odrasle.

2.1 Dela za otroke in mladino

V mnogo mladinskih tiskih je objavljajal poezijo in prozo za otroke in odrasčajoče.¹ V knjižni obliki so izšle tri zbirke mladinskih pesmi *Koromandija* (1927, samozaložba), *Mlada vesna* (1942) in *Živali in živalice* (1942) ter troje pravljic *Začarani krogi* (1927), *Bilo je nekoč* (1945) in *Pravljica o ukradenih otrocih* (1956). Mladinske povesti je zbral v knjigo *Vijolica Vera* (1930), izdal je tudi že omenjeni strip *Potovanje po zvezdi večernici*.

Njegovo igro *Palčki* so veliko igrali po šolah, rokopis pa je žal izgubljen. Na Radiu Trst A so uprizorili nekaj njegovih mladinskih iger: *Tri sestrice rože* (1957), *Velikan Samuh in deček Dane* (1960) in *Berač Lazar* (1967). Na papirju in neobjavljena so ostala nekatera odrska dela, in sicer *Pravljica o zlatolisti roži* in *Voduljka* za najmlajše, za mladino pa pesniške zbirke *Veverica Veverela*, *Vedomec Vodobrin*, *Čmrly Cvetoslav* in *Basni v verzih*.

2.2 Dela za odrasle

Obširnemu seznamu sledi še literatura za odrasle. Povesti zanje je zbral v *Vipavskih povestih* (1933), izdal pa je še tri romane v knjižni obliki, in sicer *Semisiris: Roman iz prazgodovine človeštva* (1936), že omenjene *Argonavte* (1943) in delo *Rina* (1943). V *Semisirisu* je prikazal propad in izginotje bajeslovnega otoka Atlantide. Pisatelj ga je predstavil v *Piramidi* v članku z naslovom *Roman o potopljeni celini Atlantidi*. (1936, št. 4.) Po *Platonu* naj bi bila na tem otoku mogočna država, ki se je pred devet tisoč leti pogreznila v morje, nadaljevanje zgodbe čez deset tisoč let na morskem dnu pa Rehar opisuje v romanu *Oceanopolis*. Za podlago *Semisirisa* si je izbral mnenje takratnih znanstvenikov, da je možen skupni praizvor vere in kulture starih Egipčanov in starih ameriških ljudstev, saj imajo slednji tudi svojo različico zgodbe o potopljenem otoku. Tezo so postavili tudi zaradi podobnih piramid in ogromnih kipov, najdenih na obeh straneh oceana. Na koncu avtor še enkrat poudari, da njegovo

¹ To so bili Domači prijatelj, Kosovelova Mladina, Ženski svet, Naš glas, Mladika, Odmevi, Žena in dom, koledarji goriške Mohorjeve družbe, literarne in mladinske priloge slovenskih dnevnikov, Domovina, Angelček, Vrtec, Naš rod, tržaški Galeb ...

delo temelji na Platonovem poročilu o potopljeni celini in na tezi o skupni praveri in prakulturi človeštva, ki je enaka tisti iz starega Egipta.

Snov za Argonavte je vzel iz najstarejše grške zgodovine, ko posamezne grške deželice še niso bile povezane v enotno državo, in opisuje prigode Jazonove odprave v Črno morje, v Kolhido. Leta 1943 je v besedah k prvemu delu romana pojasnil namen opisovanja zgodbe: dogodivščine argonavtov je želel očistiti vsega pravljničnega in mitičnega ter jih pojmovati življenjsko stvarno, kot so jih Grki v svojem prvem obdobju. Šele pozneje so njihovi doživljaji dobili pravljnični pridih in versko-simbolični značaj. Za vrnitev iz Aje je seveda uporabil tisto različico, v kateri plujejo po Istru (to je Donavi), po reki Sav (Savi) in Ljubljani. Argonavti so imeli težave, kjer se je struga Save zožala – v Zasavju. Izlake so dobile ime po ustanovitelju kraja *Izlaku*, ki bi tam kmalu utonil, pa ga je rešila domačinka *Tavriska Helva*, s katero sta pozneje skupaj ustvarila naselje. Argonavti so ostrmeli nad lepoto pokrajine pod goro, ki je spominjala na Olimp (očitno Triglav). Srečali so koliščarje na jezeru (Ljubljansko barje) in argonavt Azor s koliščarko *Tarso* in še nekaterimi Kolhidčani je osnoval novo nasebino Eblano (predhodnico Ljubljane). Reka Navferta se konča pri izviru, ki ga poimenujejo Navfert. Rimljani mu pozneje rečejo Nauportus, danes je Vrhnika. Priti morajo do reke Epave (Vipava) in nato po Sonti (Soči) do morja. Pri razstavljanju ladje Argo jim pomagajo domačini, silni junaki pa jim v zahvalo podarijo nova znanja – prvi jim namreč pokažejo vozove. Ti so dotlej prenašali tovor le na svojih plečih. Andrijan Lah (1997, 153) poudarja, da se drugi najpomembnejši grški potovalni mit odvija tudi na današnjem slovenskem ozemlju in bi zato lahko bili argonavti dodatna slovenska kulturnozgodovinska znamenitost.

V predvojnih Mariborskih večernikih Jutra so bili v obliki podlistkov objavljeni še trije utopični romani *Oceanopolis: Roman o skrivnosti človeške prošlosti*, *Maščevanje profesorja Kabaja in Ramas in Jora: Roman zadnjih ljudi na Zemlji*. *Sida Silanova* pa spada v psihološki žanr. V medvojnem *Družinskem tedniku* je izdal psihološki roman *Demon ljubezni* in pustolovsko-detektivski roman *Popotovanje v usodo*. Odkupljen je bil še roman *Izkoreninjeni*, a ni bil objavljen.

Vsestranski pisec je ustvaril tudi nekaj dram. Leta 1931 so v Mariboru uprizorili misterij življenja v 16 slikah *Učlovečenje*, leta 1944 pa v ljubljanski Drami ibsenovsko delo *September*. V slednji je nakazal vprašanje starostne in družbene jeseni v Evropi in moralni razkroj tik pred drugo svetovno vojno. V rokopisni obliki so ostale komedija *Moralisti*, tragikomedija *Nekje na Jutrovem* in zgodovinske drame *Karantanska tragedija*, *Panonska tragedija* in *Romilda*, vse v verzih.

Obvezno je treba omeniti še njegov priročnik *Vodnik po koprskem okraju* (1957), saj se je v zrelih letih preselil v to obmorsko mesto in se aktivno zavzemal za železnico in пристanišče, za kar je prejel turistično odlikovanje.

Preglednica 1: Dela

Otroška in mladinska literatura	Za odrasle
zbirka pesmi Koromandija , 1927 samozal.	uprizor. drama <i>Učlovečenje</i> , 1931
pravlјice <i>Začarani krogi</i> , 1927	<i>Vipavske povesti</i> , 1933
mladinske povesti <i>Vijolica Vera</i> , 1930	r. <i>Semisiris</i> , 1936
prvi zu. strip <i>Popotovanje po zvezdi večernici</i> , 1931	r. <i>Sida Silanova</i> , 1936
zb. pesmi <i>Mlada Vesna</i> , 1942	med vojno r. <i>Argonavti</i> , 1943
zb. pesmi <i>Živali in živalice</i> , 1942	r. <i>Rina</i> , 1943
pravlјice <i>Bilo je nekoč</i> , 1945	drama <i>September</i> , 1944
<i>Pravlјica o ukradenih otrocih</i> , 1956	utopični romani
igra <i>Palčki</i> , igrali so jo v šolah, rkp izgubljen	r. <i>Demon ljubezni</i>
na Radiu Trst A <i>Tri sestrice rože</i> , 1957	r. <i>Popotovanje v usodo</i>
<i>Velikan Samuh in deček Dane</i> , 1960	<i>Vodnik po koprskem okraju</i> , 57
<i>Berač Lazar</i> , 1967	drame v rkp. k. <i>Moralisti</i>
neobj. odrska dela: <i>Pravlјica o zlatolisti roži</i>	tk. <i>Nekje na Jutrovem</i>
<i>Voduljka</i>	zg. <i>Karantanska tr.</i>
neobj. pesniške zb.: <i>Veverica Veverela</i>	<i>Panonska tr.</i>
<i>Vedomec Vodobrin</i>	<i>Romilda</i>
<i>Čmrlj Cvetoslav</i>	prevodi <i>Lady Windermere</i>
<i>Basni v verzih</i>	<i>Nikolaj II.</i>

2.3 Človek več imen

Uporabljal je več psevdonimov tako pri podpisovanju knjig kot člankov v časopisih. Pod imenom *Drago Porečnik* je od leta 1955 pisal poljudne članke v reviji Ribič, ime *Saša Vrbnik* je uporabljal v reviji Lovec, največ pa v Barčici, v kateri je objavil veliko del za otroke. Pogosto se je skrtil za ime *Marij Skalan* (Rina, Sida Silanova, Demon ljubezni, Popotovanje v usodo, Oceanopolis, Ramas in Jora in Semisirir²), *Evgenij Sabanov* je napisano pod Maščevanjem profesorja Kabaja, povest *Rod na razpotju* (1932), Popotovanje po zvezdi Večernici in roman Argonavti je podpisal z Radislavom Rudanom, *Vilko Banko* piše pod Pravljico o ugrabljenih otrocih. Dal si je še imena *R. R. Rovanov*, *Errah* in po vojni *Janez Trnovc* (strip *Za očetom*, 1954), *Rudo Goljak* (Vodnik po koprskem okraju) in *Saša Vrbnik*. Pred vojno je s psevdonimi ločil svoje književno delo od časnikarskega, novega si je izbral med okupacijo, ko ga je ogrožal gestapo, po 1945 pa mu drugače sploh ne bi ničesar objavili. Nič čudnega, torej, da so njegovo mladinsko dramo *Hrestač* leta 1967, nagrajeno na natečaju Slovenske prosvetne zveze v Trstu, uvrstili v antologijo partizanskih iger *Težka ura* kot delo neznanega avtorja.

Radivoj Rehar je tudi precej prevajal, na primer *Lady Windermere* Oscarja Wilda, *Nikolaja II.* avtorja *Ersada Beya*, *Lidijo Feniganovo* francoskega pisca *Alphonsa Daudeta* in več iger za mariborsko gledališče. O prevodu Wildove *Lady* je Anton Sovre v Ljubljanskem zvonu 1922. kritično zapisal, da »bi našvrkal prevajalca za drsko brezstidnost, s katero skruni svetišče našega lepega jezika«. Stilsko ga označi za »mahedravo skropucalo, da imaš pri čitanju občutek, kot da se v sodu kotališ po bregu«. Uporabil je še nekatere samostalnice z negativno konotacijo, ne nazadnje izpostavi tudi slovnične napake, ki ne morejo biti lapsusi (odsotnost zanikanega roditelja, nepopolno vikanje, napačno rabljen povratni svojilni zaimek).

Povrnimo se k nujnosti uporabe psevdonimov, saj so razlogi močno povezani z avtorjevo nadvse razgibano življenjsko zgodbo. Radivoj Rehar je bil že pred vojno

² Za prva tri dela je avtorja dognal Jože Munda, pisca Oceanopolisa in Semisirisa je prepoznal prof. Janez Logar, avtorja Ramasa in Jore je določila Zina Črnalogar (Slovenska bibliografija, CD-ROM, podatki prevzeti iz COBIB).

zagrizen nasprotnik fašizma in nacizma in je izražal svoja načela tudi v pisanju v večernik Jutra, pri katerem je mnogo njegovih sodelavcev našlo prostor za svoje članke ne glede na njihovo politično ali strujno pripadnost. Javnost, sosednje države in tudi Nemčija ga niso mogle prezreti, zato so mu oteževale življenje. V težkih povojnih časih in mnogo pobegih v ilegalo se je zaradi kršenja kulturnega molka,³ ki ga je zaukazala Osvobodilna fronta, znašel brez službe in ni mu pomagalo niti dejstvo, da je bil njegov sin Vojan znan partizanski aktivist na Vipavskem. Radivoj Rehar je bil že pred vojno vihiro dopisnik angleških časopisov in v težkih trenutkih se je zaradi denarja, ki so mu ga dolgovali, spomnil na sodelovanje z njimi, zato je znova navezal stike. Pri tem se je naivno in skrivaj zapletel v mreže angleške obveščevalne službe in ji poročal o obnovi svoje domovine: o političnih dogodkih, gradnji, industriji in ukrepih Centralnega komiteja komunistične partije Slovenije. Informacije je pridobival iz dnevnega časopisja in vsakodnevnih pogovorov ljudi v kavarni, na tramvaju ... V očeh nove oblasti, še mlade in pod velikim sovjetskim vplivom, je bilo to seveda sovražno delovanje. Leta 1948 je zaslutil aretacijo, ponaredil osebne dokumente (knjižico OF na ime *Rudolf Balar*) in poskušal pobegniti v Italijo, a so ga dobili na begu. Poleg njega so odkrili vso mrežo enajstih sodelavcev, tudi vodjo prof. *Mirka Bitenca*, ter ga 17. aprila 1948 obsodili na dosmrtno prisilno delo.

Njegovo naivno in pravzaprav nekoristno poročanje⁴ je bilo označeno kot vohunsko delovanje v korist »tuje obveščevalne službe«.⁵ Trinajstega aprila 1948 so mu na Vrhovnem sodišču Ljudske republike Slovenije prebrali obtožnico, ki ga je bremenila, da »je hotel na podlagi neplačanega računa za svoje špijonsko delovanje pred vojno v korist neke tuje obveščevalne službe obnoviti svoje špijonsko delovanje ter se je v ta namen obrnil na predstavnika tuje države v Ljubljani. Ta mu je izplačal na račun zaostalega dolga 5.000 din ter mu dal nalogo, da napiše poročilo o gospodarskem in političnem položaju v državi, ki ga je ta predstavnik odnesel v Trst in tam predal tudi

³ Med vojno (1943) je izdal Argonavte, potem ko sta se z *Janezom Jalnom* dogovorila, da vsak po svoje oživita koliščarsko dobo današnjega ljubljanskega ozemlja. Jalnova tridelna povest *Bobri* je tudi izšla med vojno (1942, 1943) in je bila med mladimi bralci nadvse priljubljena ter so jo založbe mnogokrat ponatisnile. Po vojni so kaznovali tudi Jalna, in sicer s sorazmerno kratkim priporom, oba pisatelja pa sta doživela še dolgoletno nenaklonjenost.

⁴ Špijoni so prikazovali takšno politično stanje v naši državi, kakršnega so želele videti tuje obveščevalne službe za vojaško-hujškaško propagando proti FLRJ (Federativni ljudski republiki Jugoslaviji), zato so si obtoženci izmišljali podatke in jih potvarjali ter blatili ljudsko oblast in množične organizacije. (Slovenski poročevalec, 18. 4. 1948.)

⁵ V Slovenskem poročevalcu (Spor.) od 13.–17. aprila 1948 je tuja obveščevalna služba samo enkrat poimenovana kot angleška agencija Intelligence Service. (Arhiv Sazu, Oddelek za biografijo.)

obveščevalni službi...» (SPBL). Šlo je za angleškega konzula, ki ga je pozneje tudi povezal z *Marijo Kržinič*, kateri je Rehar nato oddajal fotokopirana poročila. Na petdnevni razpravi pod vodstvom tožilca *Vlada Krivica* je obtoženi vse priznal. Tudi to, da mu je dal konzul v devetih mesecih 123.000 din in zlato pero, toda prava obravnava proti njemu se je zaradi vpletenosti tujega državnika odvijala za zaprtimi vrati.

V Slovenskem poročevalcu v članku z naslovom *Predvojni špijon Rehar je po vojni nadaljeval svoj špijonski posel v korist neke tuje države* izvemo, da je obveščevalna agencija tuje države sama hotela navezati stik s svojim predvojnim vohunom Radivojem Reharjem, on pa je nato od nje terjal poplačilo dolga. Denar je dobil in prav tako še naročilo za nove informacije o gospodarskem in političnem stanju v državi. Ob naslednjem, majskem obisku je publicist predal svoj zapis in prejel navodila, kako deluje obveščevalna služba, in denarno nagrado ter novo nalogo od konzula: poiskati 14 skrivališč za odlaganje poročil, ki bi jih oddajal vsakih 15 dni, in za prejemanje plačila. Ko je vse postoril, je iz tuje obveščevalne službe prišlo novo navodilo: Radivoj Rehar naj si najde zaupno osebo, ki ji lahko plača 2000 din in ki bo pod določenim geslom oddajala njegova sporočila kurirju v frančiškanski cerkvi. Dobil je tudi rumen listek trapezoidne oblike, na katerem so bila navodila za fotokopiranje dokumentov in šifre, ki naj bi jih uporabljal pri pisanju poročil do konca leta 1947. Toda že prvi sestanek ni potekal po načrtu, saj se kontaktna oseba ni pojavila, zato je Radivoju Reharju tuji konzul predlagal Marijo Kržinič in mu priporočil legitimacijo z listkom in besedami: »Prihajam od Petra.« Vzdevek našega pisca je bil *Stanko, Peter*. Njuna zveza je bila kar uspešna. Reharjeva kontaktna oseba se je sestajala z Marijo Kržinič v frančiškanski cerkvi v Ljubljani. Slednja je nerazvite filme predajala Mirku Bitencu (svojemu svaku!), a je zaradi nervoze kmalu postala neprimerna za opravljanje tega dela, zato je Bitenc vpeljal svojo ženo *Jožico*. O tem obstaja šifrirano besedilo, ki ga je sodišče izkoristilo kot silno obremenilen dokaz.⁶

⁶ V njem je Radivoj Rehar imenovan kot g. Stanko. Bitenc svojo ženo poučuje, naj bo 5. 11. ob pol dveh v zadnji klopi na predzadnjem sedežu levo v frančiškanski cerkvi in naj ima pred seboj odprt molitvenik. Na njem naj bo podobica. Kurir bo sedel na njeno levo in pokazal enako podobico. Preveriti bo morala, ali je njegova preluknjana in ali ima izpolnjen Š na zadnji strani. Čaka samo 15 minut. Če ni nikogar, se vrne ob pol petih, če spet ostane sama, ponovi enako naslednji dan. Če se ne prikaže, se z Reharjem dogovorita za 5. 12., in če še takrat ni zvezne osebe, velja enako za 20. 12. in še 21. 12. Povedal ji je še, da kurirji 5. in 20. ne vedo drug za drugega. Največkrat se je dobila z Reharjevo ženo. Kot vidimo, je bilo vse zelo dobro razmišljeno.

Tako pridobljena poročila so bila namenjena »obveščevalnim službam nekih tujih držav, italijanskim demokristjanskim vojaškim funkcionarjem, vojnemu zločincu Mihi Kreku in agentu Kacinu«. (Prav tam.)

Zanimivo je Rehar na zaslišanju izjavil, da sam fabricira podatke o političnih dogodkih, gradnjah, tovarnah in CK KPS, ki jih nato pošilja kot špijonske informacije, in da veliko pobere ob prisluškovanju pogovorom na javnih krajih. Mnogokrat je celo prisedel k neznani družbi. Priznal, je, da je marsikaj pretvarjal. Tako je na primer gradnjo gozdnih cest, za katero je izvedel iz listov mladinskih brigad, spremenil v gradnjo strateških cest, odpuščanje aktivnih oficirjev pa si je celo popolnoma izmislil. V zagovoru je dejal, da njegova poročila niso političnega značaja, temveč špijonskega. Na koncu zaslišanja se je pisatelj še zlomil in jokal, saj ni mogel zanikati tožilčevih besed, da je blatil slovenskega kulturnega delavca, publicista in žurnalista na splošno, zato je menil, da si ne zasluži tega naziva. Tožilec je hotel na koncu še vedeti za motiv njegove dejavnosti: ali je šlo za prepričanje ali denar. Njegov odgovor nam posreduje časopisni mednaslov *Rehar je pokazal vso bednost človeka, ki je za denar postal tuji špijon*.

Sodišče ni upoštevalo njegove težke materialne stiske, zaradi katere je navezal stike s tujo obveščevalno službo, ki je nanj tudi izvajala pritisk, saj je menilo, da ima slab značaj, ker se temu ni mogel upreti. Menilo je, da bi lahko človek z izobrazbo, kakršno je imel Radivoj Rehar, v povojni Jugoslaviji takoj dobil primerno zaposlitev, zaradi pritiska tuje obveščevalne službe pa bi moral priti po zaščito in pomoč k državnim organom. Njegovo skesanost je spoznalo za neiskreno, priznanje pa je iz njega izsilila šele teža dokazov, zato ga ne šteje med olajševalne dejavnike pri obsodbi. Kazni obtožencev naj bi govorile o želji mlade države, da se očisti blata, zgub, narodnih izdajalcev, hujskačev za novo vojno, vohunov in banditov ter da sporoči vsem vojnim zločincem v inozemstvu, ki bi še hoteli ovirati graditev naše države, da je njihovo delo zaman.

Radivoj Rehar je bil obsojen na dosmrtno prisilno delo, a so ga leta 1954 izpustili. Z družino se je preselil v Koper, kjer je dobil delo na radiu, pozneje pri *Primorskih novicah* in Turistični zvezi. Pisal je za *Primorski dnevnik*, *Gospodarstvo*, *Jadranski*

koledar, v Slovenskem poročevalcu je objavil mladinsko slikanico *Za očetom* (1956, seveda pod novim psevdonimom Janez Trnovc).

Do smrti je živel na robu kulturnega dogajanja, saj mu komunisti niso dovolili, da bi objavljал svoja dela. Devetega maja 1969 je umrl v Kopru zaradi srčne kapi. Fran Vatovec je v članku ob njegovi smrti zapisal, da je bil zanimiva, ustvarjalna osebnost v slovenski kulturni sredini, zasidrana v periodični in literarni publicistiki, ter neutrudni sejalec slovenske pisane besede. Pisal in pesnil je vse do zadnjega, a je zaradi svojih psevdonimov ostajal neznan. Janez Kajzer v spremni besedi k ponatisnjenim *Argonavtom* izrazi upanje, da ga bodo bralci le začeli spoznavati, sploh če se bodo založbe lotile izdaje še katerega njegovega dela, ki so vsa že zdavnaj izginila tudi s knjižničnih polic. Dodajamo željo, da morda pridejo kdaj na vrsto tudi romani, ki so izšli kot podlistki.

3 UO TOPOS

Literarni teoretiki, zgodovinarji, psihologi se strinjajo o izvoru in nastanku utopije in človekovi potrebi po njej, in sicer da je neločljivo povezana z mitom. Sinkretično mišljenje v predzgodovinski dobi je ustvarilo preproste razlage naravnih pojavov in človek je že od nekdaj s svojimi mislimi in željami zahajal v utopijo. Kadar je razmišljal o prihodnosti, ni šlo brez nje, kar je isto, kot če bi rekli, da se je predajal utvaram prihodnosti. Preprosto: človek je s svojo usmerjenostjo v prihodnost še danes utopično bitje. (*Trstenjak*, 1982, 444.)

Nastanek znanstvene fantastike v 19. stoletju je domišljjski odziv na vse hitrejšo družbeno preobrazbo, ki jo že od renesanse naprej spodbuja skoraj nesluten tehnološki razvoj. (*Leskovšek*, 1998.) *Leksikon Literatura* opredeljuje utopijo kot v literarni obliki izdelan načrt za izboljšanje družbe, ki izhaja iz kritike družbenih razmer in jim postavlja naproti idealen družbeni red. A to ni dovolj, da bi jo ogradili od znanstvene fantastike, ki je opisana kot literarna zvrst, katere imanentne značilnosti so opazovanje sedanosti, določanje pravil, po katerih deluje sedanost, in ekstrapolacija teh pravil v prihodnost. Pri tem se opira na znanstveno tehnologijo. In ker si prihodnosti ne moremo predstavljati brez tehničnih novosti in njihovih posledic za družbo, je problematično določiti mejo med njima. Utopija je po mnenju nekaterih teoretikov predhodnica znanstvene fantastike, toda *Zdenka Kordigel* v *Literarnem leksikonu* predlaga, da danes govorimo le o znanstveni fantastiki, termin utopija pa prepustimo literarni tradiciji. (Kordigel, 1994, 22.)

Utopija obravnava skrb o usodi človeštva v prihodnosti, kar še danes muči vse pomembne mislece. Toda ne gre niti za ugibanje niti za prerokovanje, temveč le za raziskovanje temeljnih zakonitosti družbenega razvoja, ki so delovale v preteklosti in bodo nedvomno tudi v prihodnosti. Pisci nam poskušajo predstaviti idealno družbo, kakršna naj bi bila, če bi jo bilo mogoče organizirati po občečloveških načelih. Poznamo pa tudi antiutopijo, ki nam prikazuje družbo, kakršna naj ne bi bila, a preti nevarnost, da bi vendarle utegnili postati taka. Antiutopija opozarja in svari, napada principe, ki so danes morda pozitivni, a se lahko kaj hitro sprevržejo in popačijo družbo.

Pomen utopične literature, sploh vsakršne, ni v tem, da držimo pisce za besedo in jih obsojamo, ker se njihova predvidevanja niso uresničila in so bile njihove prerokbe napačne. Razvoj je šel seveda drugo pot. Pozorni moramo biti na silovit duhovni napor mislecev, da so se spopadli z zgodovino človeške družbe. Predstavili so svoje ideale in jih nekako uresničili. Opozarjali so na pogubni vpliv političnih ali družbenih idej in se bojevali zapleteni v protislovja nasprotujočih si idejnih principov. Marsikatera njihova vizija, pozitivna ali negativna, je še danes aktualna ravno zaradi tega, ker se (še) ni uresničila in ker nas je še vedno groza prihodnosti. (Grabnar, 1978.)

3.1 Utopija v svetovni literaturi

Strokovnjaki pripisujejo prvo utopijo grškemu filozofu Platonu. V njegovi *Državi* je prikazana idealna družbena ureditev, ki je pravzaprav nastala »iz nezadoščene želje /posameznika/, da bi se dejansko udeleževal v vodstvu in oblikovanju atenske države« (Trstenjak, 1985, 444). Delo antičnega misleca je bilo vzor *Utopiji* Thomasa Mora, ki je izšla leta 1516. Avtor je bil praktični državnik in prikazuje popolno socialistično državo, hkrati pa kritizira tedanjo angleško družbo, kar poskuša nakazati že z naslovom. Francis Bacon si v delu *Nova Atlantida* (1627) zamisli državo, ki se ujema z njegovim idealom znanosti, in zanimivo ugotavlja izume prihodnosti, ki so danes večinoma uresničeni (umetno gojenje prehrabnih rastlin, zdravila za neozdravljive bolezni, podmornice). Najbolj utopičen, preveč optimističen faktor je iznajdba nepremagljivega orožja, ki bi preprečevalo vojne. Te znanstvene uspehe pripiše skupini strokovnjakov na izoliranem otoku, ki so že vnaprej uresničili vse tehnične dosežke. Delo je ostalo nedokončano. Država sonca ali *Civitas solis* (1623) avtorja Tommasa Campanelle je kot vsi omenjeni romani tudi postavljen na izolirano območje, tokrat na otok, in prikazuje komunistično državo, v kateri vladajo moč, modrost in ljubezen, kjer je vse vsem skupno in kjer vse določa država.

Že za prva utopična dela je značilno, da se dogajajo na izoliranem delčku sveta, še neodkritem območju na površju planeta ali pod zemljo, kjer naj bi bil raj na Zemlji. Ravno ime žanra nam pove, da takega kraja ni (uo topos = ne kraj, torej nikjer, po Matjažu Kmeclu še izmišljen svet, miselna konstrukcija). Jevgenij Zamjatin s prvim pravim antiutopičnim romanom *Mi* (1920) prikaže državo, ki »počiva na razumu,

človekovem bistvu, ki uravnava celotno človekovo življenje – bivanje«. (Bajt, 1982, 62.) Ravno zaradi nesprejemanja človekove dvojne narave ima delo negativen konec. Po tehniški revoluciji v 19. stoletju je svet postal premajhen, preveč raziskan, in pisci so se začeli obračati v vesolje. Domišljija je ustvarila tehnologijo, ki je omogočila polete na Luno in dalje v brezračni prostor. Nastala je moderna znanstvena fantastika. *Cyrano de Bergerac* je sicer že leta 1641 poslal svoje junake na Zemljin naravni satelit, avtorji so se celo usmerjali v druga Osončja, ki ustrezajo raju. Seveda je naslednja logična poteza v razvoju utopije na vertikalni lestvici – prvi, ki se prestavi v času, je *Mercier*, in sicer v leto 2440. (Bajt, 1982, 16.) V zvezi z izumi so nekateri preučevalci te književnosti pretiravali, saj so menili, da je znanost izkoristila domišljijo piscev za ideje in rešitve pri ustvarjanju nove, realne tehnologije. Najglasnejši je bil ruski pisec *Isaac Asimov*, ki se je pritoževal, da so znanstveniki umetnikom ukradli zamisli o atomski bombi, radarju, televiziji ... To je seveda nemogoče, saj ne bi na primer junaki *Julesa Verna* s svojo opremo nikoli preživeli 20.000 milj pod morjem.

3.2 Utopija = antiutopija

V 19. stoletju postane upanje o raju na Zemlji idealistično, nezgodovinsko, žeja po absolutnem pa ostaja. Utopija doseže vrhunec s tem, ko postavi dogajanje v večnost brezčasia, kar pomeni, da v taki družbi ni razvoja, ker ni potreben, rešena pa so tudi vsa protislovja. Nastal je absolutni model človekovega bivanja, shematiziran načrt, ki hitro postane literarna šablona. Toda temeljil je le na razumu in človeku odvzel duha in telo, ga naredil sterilnega in ga obsodil na smrt. Zato se je uprl bogu in državi ter sestopil iz raja v zemeljski pekel. To je bil trenutek dialektičnega preobrata in rojstvo utopije z negativnim predznakom; antiutopije. Zgodil se je kvalitativni preskok na višjo raven. Utopični avtor je menil, da upodablja človeka najvrednejše življenje, antiutopist pa je pokazal, da to vodi h koncu, in svojemu junaku pripisal značaj samomorilca, čeprav hoče večno živeti. V tem je njegova poguba, večna in popolna. Utopična absolutna sreča se postavi nasproti antiutopični svobodi – srečen človek ne trpi, in če ne trpi, ni svoboden, ker svoboda je odločanje med srečo in trpljenjem.

Kot vidimo, sta si utopija in antiutopija silno blizu in sta močno prepleteni. Po definiciji v mnogo priročnikih veljata za predstopnji znanstvene fantastike (vse od *Lukijana* do J. Verna), slovenska znanstvena fantastika pa ima korenine v utopični literarni tradiciji 19. stoletja.

Antiutopični junak se v določenem trenutku zave svoje dvopolnosti, nerazumnega (Mi), ponavadi začne zaradi občutka ljubezni dvomiti o absolutnosti utopičnega sveta, tj. o bogu, državi. Bistvena, stalna lastnost antiutopije je torej druga stran racionalizacije, ki vodi človeka v smrt kot edini izhod. Naslednja tipološka značilnost je deindividualizirani posameznik, stopljen z množico, saj si družba ne sme privoščiti drugače mislečega in takšnega tudi grobo kaznuje. Klasični antiutopični romani so *Krasni novi svet* Aldousa Huxleyja (1932), *Mi* Jevgenija Zamjatina (1920) in 1984 *Georgea Orwella* (1949).

3.3 Začetniki utopične literature pri nas

V drugi polovici 19. stoletja je slovenski narod zaživel kot politična sila z zavestjo o lastni kulturi in nacionalni samobitnosti, zato je bilo ugibanje o prihodnosti te majhne celote izjemno živo. Slovenska utopična misel je bila izraz trdne nacionalne zavesti tedanjih največjih mislecev in tudi sredstvo idejnih in političnih bojev. Literatura je morala prikazati nekakšno vizijo o usodi naroda v prihodnosti, a vizije so bile različne, bile so celo v srditem medsebojnem spopadu.

Leta 1876 je *Josip Stritar* v *Ljubljanskem zvonu* v nadaljevanjih objavil *Deveto deželo*, prvo slovensko utopijo s klasično, idealno deželo ne-ve-se-kje (Kordigel, 1994, 18), a je delo ostalo nedokončano. Poleg izoliranega prizorišča (daljni samotni otok, ki je pravzaprav slovenska dežela) v drugačnem prostoru in času ima še druge nujne in tipične lastnosti utopičnega žanra. Ima idealno družbeno ureditev (prebivalci so le kmetje in rokodelci, govorijo lep pogovorni jezik in volijo svojega župana), nespremenljivo in večno, literarni svet je reakcija avtorja na zunanost (idilična kmečka utopija postane kritika avtorjeve realnosti), liki ponazarjajo ideološke teze in so tipizirani, stilizirani, prestop v utopično stvarnost pa je motiviran nerealistično – prek čudnih sanj.

Stritar je hrepenel nazaj k idiliki solidnega kmečkega stanu in preprosti demokraciji. Vznemirjala sta ga industrializacija in brezupen položaj mladega proletariata. Usmerjen je bil proti stari nemškofevdalni in cerkveni hierarhiji in je v ta namen prekrojil in poenostavil ideje svobode, bratstva in enakosti, kulturne vzgoje in vsesplošnega izobraževanja.

Podobno je *Anton Mahnič* zastavil svojo *Indijo Komandijo*. Satiro je napisal kot odgovor Stritarju. Kot podlistek je izhajala v Slovincu leta 1884. Utopija se sprevrže v svoje nasprotje, ko se družba kmetov in rokodelcev, naučenih vsega, kar morajo znati, preuredi po načelih francoske revolucije. Ker se neizobražena čreda poleni ob svobodomiselni urejenosti družbe, položaj uredi odstavljene kralj, saj on najbolje ve, kako morajo živeti njegovi podložniki. Spet se pojavi »strah nebeški, ki brzda človeške strasti«, vzpostavi se stari red. Dr. *Anton Mahnič* je pravi simbol agresivnega nazadnjaštva v slovenski literaturi tistega časa. Posegal je v kulturno življenje in napadal vse, kar je bilo novega in naprednega od Prešerna dalje, in zagrenil je življenje vrsti ustvarjalcev, celo mnogo duhovnikom. Vsak poskus realističnega oblikovanja je obsojal kot napad na boga in cerkev. Njegovo mnenje je bilo, da naj bi preprostemu človeku zadostoval katehizem. Ta Mahničeva satira nima nobene literarne vrednosti, je pa vmesni člen, ki vodi k *Tavčarjevi* povesti *4000*.

Delo Ivana Tavčarja je nastalo leta 1891 in v nadaljevanjih izhajalo v *Ljubljanskem zvonu*. Spada v utopični žanr, v njem pa je prikazal svoje stališče o tedanji politični stvarnosti. To je prvo izrazito antiutopično delo, celo na seznamu svetovne literature, saj se tovrstna klasična beletristika začne šele z Zamjatinovim *Mi* in Huxleyjevim *Krasnim novim svetom*. Povest je prvi udarec svobodomiselnega slovenskega umetnika v političnem in kulturnem boju, ki ga je začel Mahnič. Tavčar je uporabil vse njegove ideje o človeka vrednem življenju in še pretiraval zraven. Proti koncu se cerkvena gorečnost stopnjuje, čedalje bolj pa se kažejo protislovja, zavist, pohlep, pohotnost, korupcija in karierizem med cerkveno hierarhijo. Z goreče grmade pisatelja reši angel *Azrael*, ki ga je po božjem naročilu tudi prepeljal v Emono leta 4000, in ga ponese nazaj v spanje. Politični prepir med klerikalci in liberalci ni več aktualen, večno navzoč pa je upor zoper vsakršno birokracijo in ideološki totalitarizem.

Dr. *Simon Šubic* je v zgodovini sicer znano ime, a slabo preučeno.⁷ Njegova pozitivna utopija *Pogubni malik sveta* (Ljubljanski zvon 1893, podlistki) prikazuje idealno človeško družbo na Marsu, ki je vsa zasnovana na električnih vezeh. Zunanja oblika enako kot Platonova Država temelji na pogovoru pisatelja s *Sokratom*. Enako kot antični filozof obsodi kapitalistično družbo in preučuje marsovsko zgodovino družbene ureditve. Tam ni več denarja, kapitala in smrtne kazni, narod je prevzel vse gospodarstvo v svoje roke.

Enako v Ljubljanskem zvonu je istega 1893 izhajal *Abadon*⁸ *Janeza Mencingerja*. Avtor je uporabil psevdonim *Nejaz Nemcigren*. Delo je podnaslovljeno, in sicer *Bajka za starce*. Dogajanje v romanu je zamotano in bogato, umetno spleteno in dramatično, skoraj na vsaki strani novo, presenetljivo in filozofsko pomenljivo. Vsekakor je eno od najboljših del slovenske literature 19. stoletja. Osebe imajo ostro začrtane značaje. *Samorad Veselin* preživi samomor s skokom v vodo, ker ga je rešil Abadon. Sklenila sta pogodbo: zli duh mu izpolni vsako željo, on pa njemu zapiše dušo (pogodba s hudičem). Ves smisel njune zveze je v tem, da poskuša Samorad vselej ustreči le svojemu egoizmu (to nam lahko potrdi tudi njegovo ime), kadar pa želi delati dobro, se to sprva tudi zgodi, a na koncu se vselej sprevrne v zlo. Junak si zaželi spoznati prihodnost, zato ga popelje nad oblake, od koder gleda na čas, ki se odvrti pod njim od zgodnje zgodovine vse do 24. stoletja, ko se začne antiutopija. Avtor je uporabil Tavčarjev recept ekstrapolacije usodnega družbenega dogajanja svojega časa in prikazal zadnjega živečega Slovenca. To je dvestoletni slovničar *Slovogoj*, drugi so umrli zaradi svoje lastne neumnosti in prepirljivosti. Vsega je kriva nova abecedna

⁷ Poklicno kariero je naredil zunaj Slovenije – od 1869 je bil univerzitetni profesor v Gradcu. Napisal je vrsto cenjenih razprav, nekaj učbenikov fizike, kemije in astronomije, ki so jih uporabljali na nemških univerzah, s krajšimi popularnimi spisi je tudi pridno sodeloval v slovenskih revijah in časopisih in je med začetniki poljudnoznanstvenega pisanja pri nas. Predaval je teoretično fiziko (teorija toplote in meteorologije) in se zanimal zlasti za elektriko. Pri Matici Slovenski je že leta 1875 izdal nenavadno aktualno knjižico *Telegrafija: Zgodovina njena in današnji njen stan* ter v njej seznanjal bralca s prvimi tehničnimi telegrafskimi napravami. Električna je bila v obdobju nastajanja prvih slovenskih utopij še predmet mnogo političnih sporov, zlasti nerazumevanja. Živel je med letoma 1830–1903. (Veliki splošni leksikon, DZS, 1998.)

⁸ Abadon, zli duh, nastopa kot moderni dvojnik *Goethejevega Mefista*, v delu pa se nekajkrat pojavi s slovensko različico *Gonoba*.

vojna, ki se je iz šol umaknila slovenščino. Delo je zaradi tega antiutopično. (Kordigel 1994, 18–19.) Slovogoj (tudi s pomenljivim imenom) Samoradu pove zgodovino Slovencev od 20.–24. stoletja. Profesor slovenščine je v 22. stoletju napisal novo slovnico, a je niso sprejeli in nastala je abecedna vojna. Končala se je tako, da so oblasti prepovedale slovenske šole in literaturo. Zdaj je napisal novo slovnico, v kateri je bilo po pravilih jezikovnega razvoja določeno, kako naj se govori slovensko čez 500 let, čeprav ni nikjer nobenega govorca več. »Toda tukaj,« pravi Slovogoj, »ne gre za narod nego za načela in učenostna pravila; taka pa so vzvišena nad narodi in nad vsemi svetovi, kakor je vzvišen drobci večne modrosti, podarjen razsvetljenemu človeku.« (Grabnar, 1978, 98.) Starec nato spiže zadnjo steklenico slovenskega vina in umre. Po vseh razburljivih potezah se na koncu izkaže, da ne gre za pravo antiutopijo, saj so vsa dejanja plod Abadonove neskončne hudobije.

Utopije 19. stoletja so imele narodnobudiljski značaj, a niso samo politično obračunavanje in ideološki boj, temveč so tudi izjemno zanimiv poskus razumevanja zgodovinske nujnosti in splošnih družbenih zakonitosti. Avtorji so poskušali razrešiti nerazrešljivo uganko o tem, kam in kako se bo razvijal široki svet in kakšen naj bo položaj slovenskega naroda v njem.

Z nastopom moderne, zlasti *Ivana Cankarja* in *Otona Župančiča*, utopija kot posebna literarna zvrst ugasne. Nista izginili tudi vizija in skrb za prihodnost naroda. Le fantazija se je od zunanjega sveta in racionalnih špekulacij umaknila v svet čustev in notranjega doživljanja.

4 UTOPIČNI ROMANI RADIVOJA REHARJA

Izhajali so v nadaljevanjih, kar omogoča, da se pripoved pretrga na posebno napetem mestu, to pa vpliva na strukturo dela. *Katarina Bogataj-Gradišnik* v *Grozljivem romanu* omeni podobnost s filmskim rezom, s katerim se dejanje zavre in napetost še poveča, dogajanje se pretrga, ko se »skoraj« že nekaj zgodi ali ko se junak »komaj še« reši, nato se začne nova veriga dogodkov, ki se bo pozneje strnila s prejšnjo. Če bi dela nastajala za knjižno objavo, morda ne bi bilo toliko nenadnih preobratov in napetih trenutkov. Feljtonski roman je namenjen kratkočasju in širšim množicam ter je povezan z razmahom časopisja sredi 19. stoletja.

Miran Hladnik v Literarnem leksikonu predstavi mnenje nekaterih teoretikov, da se je trivialna literatura začela z *Eugènom Suejem* in njegovim feljtonskim romanom *Pariške skrivnosti* (1842–43), vsekakor pa s podlistkarskim romanom, ki je bil zlasti cvetoč v Franciji. Pri nas je bil najuspešnejši pisec *Miroslav Malovrh*, ki je objavljaval v Mariborskem večerniku Jutra in čigar dela so doživela tudi broširan knjižni ponatis.

4.1 Oceanopolis: Roman o skrivnosti človeške prošlosti

Radivoj Rehar je roman izdajal leta 1933 v obliki podlistka v časniku Mariborski večernik Jutra, pri katerem je bil tudi odgovorni urednik. Rad je ločil svoje novinarsko delo od umetniškega, zato je pri slednjem uporabljal psevdonime. Omenjeni roman je objavil pod imenom Marij Skalan, da se za tem skriva Radivoj Rehar, pa je dognal Janez Logar.

Kot pove že podnaslov, je avtor želel pojasniti človekovo preteklost in nastanek njegovih kultur, vse izpred zgodovinske dobe. Torej je segel v minuli čas, ga pojasnil in razkril vsemu človeštvu skupne korenine. Toda to je storil iz prihodnosti, saj je zgodbo postavil v leto 2033 in prikazal celotno duhovno in materialno strukturo dogajalnega časa. V skladu s stoletnim preskokom v prihodnost je seveda predvidel mnogo tehničnih novosti, ki so 1115 metrov pod morjem nujno potrebne za obstoj tam spodaj živeče, pred Zemljani po svoji želji skrite civilizacije v ograjenem mestu *Oceanopolis*. Izolirani prostor je značilnost znanstvene fantastike in utopije, korenine pa ima v renesančni shemi urejenega sveta. Lahko je naravno zaščiten, obzidan ali

ima umetno kupolo – v njem je plastično upodobljena predstava idealnega človeškega reda. Že Thomas More je pripisal Utopiji, da je idealna oblika človekovega zemeljskega bivanja in popolna družbena, politična in gospodarska ureditev življenja, ki v celoti zadovoljuje človekove religiozne, moralno-etične, seksualne, tehnične in estetske potrebe. Prava utopična država »počiva na razumu – človekovem bistvu, ki uravnava celotno človekovo življenje – bivanje« (Bajt, 62) in pomeni najvišji vrh v razvoju človeka kot družbenega bitja, vrhunec človeške zgodovine. (Prav tam, 17.)

Toda, kot bomo videli, je avtor naredil korak naprej in razbil idealno družbeno ureditev pod valovi. V trenutku ko so *Oceanopolci* spoznali, da v njihovih življenjih ni nobenega dogajanja, da se že stoletja na smrt dolgočasijo in da so slepo orodje v rokah vladajočega razreda, se namreč zgodi dialektični preobrat – utopija ni več tako idealna. Prej so živeli v brezčasju, odpravili so vsa protislovja, ljudje so živeli brez želja in radovednosti, zato ni bilo možnosti za napredek. Celo vsi so silno podobni drug drugemu, saj poznajo posebne laserske neboleče operacije, s katerimi vsakega približajo tamkajšnjim lepotnim idealom. Zgodil se je torej kvalitativni preskok na višjo raven, za katerega je odgovoren prvi gost po 10.000 letih izolacije v njihovem tuzemeljskem rajju, ki je bil za tujca kot pravi. Navzočnost doktorja *Danila Doljana* v svetu na morskem dnu, kjer je bila prej na površju *Atlantida*, je popolnoma spremenila življenje tamkajšnjih prebivalcev.

Prišlek je doktor, mlad vseučiliški docent. S prijateljem inženirjem *Skomarjem* je iznašel svetovno odmevno plovilo, ki je preneslo velike vodne pritiske.⁹ V njem potapljač pridobiva zrak iz vode, lahko se svobodno giba, ima lastni vir svetlobe za 60-metrsko razdaljo, in če se pretrga vez z ladjo na gladini, se lahko vrne s svojimi aparati. Njun namen je bil poiskati izgubljeno Atlantido in dokazati, da vse človeške civilizacije in kulture izhajajo od tod, čeprav oba pričakujeta, da je ne bosta našla oziroma da ne bo nobenih sledov več. Dolžnost raziskovalcev, ki jim jo nalagata znanost in želja, je razkriti »tisto skrivnost, ki nam zakriva prošlost človeškega rodu

⁹ Pripisovanje tega izuma Slovencem je seveda čista fikcija. Glej opombo 10.

na naši stari Zemlji«. (Številka podlistka 128.) Doktorjevemu mnenju se je pridružil tudi egiptolog profesor *Roškar*, prijatelj znanstvenika *Augusta Piccarda*.¹⁰ Strokovnjak je prepričan o skupnem izvoru Aztekov in Babiloncev in od te ekspedicije pričakuje odgovore.

Avtor nas vpelje v doganjanje – slovenska odprava se na parniku Primož Trubar nekje ob zahodni afriški obali pripravlja na odkritje Atlantide, kjer se skrivajo odgovori na najbolj bistvena vprašanja. Noč pred potopom ima Danilo Doljan nenavadno žive sanje o pošastih iz globin, pravljичni državi in prelepi deklici v svetišču. Sanje so primerno stanje za prestop v utopični žanr, saj ponavadi odprejo nove dimenzije zaznavanja. (Kordigel, 1994.) Pozneje izvemo, da se znanstveniku ni le sanjalo, ampak je bilo vse izvedeno po načrtu princese *Intele*, ki je z napravo za prenos misli iz morskih globin vplivala nanj, da se je zaljubil vanjo. Že dolgo ga je namreč opazovala prek posebnih priprav in kmalu ugotovila, da namerava priti ravno v njen svet. Lepotica je naslednica *Semisovih* potomcev. V *Svetem pismu* je Semis imenovan Sem, praoče semitov. Tudi Oceanopolci so prek svojih agentov na Zemlji kmalu izvedeli za njegov podvig. Njihova vlada se je hotela prepričati, da bo res našel, kar je nameraval, zato ga je skrivaj nenehno spremljal agent dr. *Astis*. Ko se jim je znanstvenik dovolj približal, so se odločili za njegovo ugrabitev. Prerezali so njegovo zvezo z ladjo, kar vzbuja asociacijo na prerez popkovine in (vnovično) rojstvo, in ga uspavali s posebnimi žarki. Po dolgoletni tradiciji zavračajo stike z zunanjim svetom, kar si s svojo znanostjo lahko privoščijo. Slednja je mnogo naprednejša od zemeljske, saj uči, da ni nobena stvar nemogoča. Tako jim je omogočeno izolirano življenje. Edini, ki je v podvodni državi zagovarjal njegov prihod, je bil predsednik senata *Semis Ramis*, Intelin oče. Njegov motiv za to nam sicer ostaja neznan, sploh ko na koncu na glas razmišlja o usodi svojega ljudstva, ki se je odprlo svetu, in izvemo za prerokbo, ki svari pred tistim, ki bo prvi od zunanjih stopil v Oceanopolis. Doljan se torej znajde v odkrivanju skrivnosti, za katero je zgolj slutil, da obstaja. Ujetnik je, toda živ, in cena za njegovo življenje pod kupolo je obljuba, da ne bo te novice nikoli

¹⁰ Slednji je živel v avtorjevem času (1884–1962) in Radivoj Rehar je s pridom izkoristil njegove izume. Švicarski fizik je leta 1932 prvi z balonom poletel v stratosfero, na višino približno 17.000 metrov. Poleg tega je z batiskafom raziskoval morske globine. To je njegov izum, pomagala sta mu še brat dvojček *Jean* in sin *Jacques*. Naprava za potapljanje z jekleno kabino za opazovalca ima 15 metrov dolg plovec, napolnjen z bencinom in ne z zrakom, pod njim je dvometrska kabina z devet centimetrov debelimi stenami. Leta 1962 je batiskaf Trst dosegel 10.916 metrov globine. (VSL, DZS, 1998.)

objavil širnemu svetu niti ne bo tega poskušal storiti, drugače bodo segli po tistem sredstvu, ki ga že dolgo niso uporabili: uničili bodo njegovo življenje.

Prvi, s katerim je prišel v stik, je bil dr. Astis. Od njega je izvedel, da so pred vesoljno nesrečo sami uničili veliko knjižnico, saj so želeli izbrisati vse sledi in ničesar pustiti človeštvu. Oceanopolci so prepričani, da je Atlantida zibelka človeštva. Razumejo ljudi, ki iščejo odgovore na bistvena vprašanja, a morajo ostati skriti tu spodaj, če hočejo nadaljevati svojo znanost. In ravno v spremembi takega mišljenja se skriva napredek, kot se izkaže v nadaljevanju.

Mesto pod vodo je gosto pozidano in naseljeno z visokimi stolpnici, ulice so čiste, obok namesto neba je kot pravi, sije celo toplo, prijetno, umetno sonce, ljudje so lepi, krasno oblečeni: »V navideznem brezdrlju so se sprehajali in šalili moški in ženske v čudovitih dragocenih opravah. Vsi so imeli klasično lepe postave, krasne obraze in čudovite oči. Bili so potemnele kože, črnih kodravih las in govorili so jezik, ki se je zdel Doljanu popolnoma drugačen od vseh onih, kar jih je bil kdaj slišal na površini Zemlje.« (Št. 130.)

Doljanovi prvi vtisi so, da se je znašel v idealni državi, saj nikjer ni ne straže ne sodišča, ker ni zločincev. Zato seveda sklepa, da so premagali tudi človeške slabosti. Ljudje, mesto ima 100.000 prebivalcev, so mladi in lepi, čeprav so nekateri stari tudi 300 let (umetno si lahko podaljšujejo življenje, vse dokler ne opravijo svojega poslanstva), ne poznajo bolezni, utrujenosti, slabe volje, jeze – dosegli so popolnost, o kateri na Zemlji sanjajo le pesniki in fantasti. Vsako delo je zanje zabava, tehnično izpopolnjene naprave zagotavljajo prosti čas za nego telesa, učenje, osvajanje umetnosti, razvedrilo. Med njimi ni socialnih razlik in nimajo gmotnih skrbi. Vlada celo regulira rojstva, spol otrok in zdravje prebivalcev.

Nekaj besed moramo nameniti še tehničnim ugodnostim podmorskega sveta. Poznajo napravo za prenos misli, energijo pridobivajo iz razbitih atomov, a ne tako potratno kot na Zemlji. Odkrili so namreč način, kako energija atoma razbije sosednjega in nastane verižna reakcija. Svetlobo dobivajo iz žarkov, podobnih sončnim, a so bolj zdravi in tudi povzročijo porjavitev kože. Ugotovili so, da Sonce ne sije zato, ker

izgoreva, ampak ker je iz čistega radija, iz česar so bili nekoč vsi planeti. Zemlja je v sredini še vedno radioaktivna in tako se napaja razsvetljava v Oceanopolisu. Zrak si tudi naredijo sami, saj do potankosti poznajo njegove sestavine in razmerja med njimi, zato je celo boljši, čistejši kot zemeljski. Da so premagali težo vode, ki pritiska na obod, so iznašli formulo za žarke, ki ne prepuščajo sile težnosti. Podrobnost: nad to plastjo je nova snov, ki nevtralizira žarke, da spet delujejo, drugače bi segli do površja in bi ljudje raziskovali to točko ter jih našli. Enako delujejo vozila, ki peljejo na gladino. Snov je v dnu; če bi bila tik pod vozilom, se ne bi moglo spuščati. Takrat dobi Doljan zamisel o vesoljskem plovilu in dobi odgovor, zakaj misli, da še niso poskusili. A o tem ne govorijo več. Tujec kljub vsej tehnologiji v tem svetu spoznava, da se temeljne človeške lastnosti ne spreminjajo tako naglo, kakor se spreminja razvoj kulture in civilizacije.

Kmalu se pokaže prvi vpliv tujčeve navzočnosti na ženske in posledice nikakor niso majhne, saj so se zaradi tega v resnici začele prenekatere vojne. Ženske so se močno vznemirile in vse so se potegovala za njegovo naklonjenost, Doljan pa je kmalu ugotovil, da ženskega zanimanja za nenavadno ne more spremeniti noben kulturni razvoj. Kar je občečloveško, je večno. Avtor hoče v pogovoru Astisa in *Soralifisa* (ravnatelja knjižnice) prikazati slabe strani enakosti: enoličnost, naveličanje popolnosti, želja po svobodni naravi. Doljan je k njim zanesel duh po novem, pustolovskem, neznanem, po nešteto možnostih, in takoj ko so ga zaznali, se je začel propad njihove kulture.

Tudi Doljan ni ostal dolgo hladen, saj se je že v sanjah zaljubil v princeso Intelo, čeprav še ni vedel, da sploh obstaja. Zaradi tradicionalnih pravil se ne smeta poročiti, ker je njej namenjen pripadnik višjega razreda, nikakor ne more na prestol sesti tujec, vzgojen drugje in drugače. Toda ko se zaljubita, Astis prvič zasluti, kako drugačen je tujčev svet, in prvič podvomi, da bi njegov prihod lahko pomenil kaj dobrega. Ne pomaga niti njihova filozofija, s katero poskušajo izbrisati zle nagone in misliti tako, da bo v skladu s celoto in bo peljalo v popolnost. Vedo, da je najtežje spremeniti sebe in ustvariti ideal idealov.

Doktor je zaradi svoje radovednosti kmalu izvedel, kako so stari Atlanti preživeli potop. Zemlja se je pred 10.000 leti še ohlajevala in se krčila na površini, zato se je ta

pogreznila. Katastrofo so spremljali strašni viharji, ki so preprečevali odplutje. Takratno mesto se je imenovalo *Semisiris* in tamkajšnje svetišče *Raja*¹¹ je bilo zadnje nad vodo. V njem so kot zadnji poskus pomiritve boga žrtvovali hčerko kralja *Semisa Ofirisa*, *Ofirio*. A brez uspeha, zato so neprodušno zaprli svetišče, v njem pa so bili zbrani najmodrejši. Veliki duhoven *Rearis* je s svojim znanjem omogočil nadaljevanje življenja, po navodilih učenih knjig pa so si lahko pridelali zrak, svetlobo in hrano.

Naslednji znanstveni element v našem delu je razlaga izvora vsega znanja. Atlantida je svojo vednost posredovala na vse konce sveta, a ga je tudi ona prejela od drugod – z Marsa, kjer je raj *Adama* in *Eve*. Svtopisemski izgon iz raja je bil v resnici polet na Zemljo brez možnosti vrnitve (enako, kot je Doljan prišel pod vodo). Na Zemlji je bilo takrat še vse drugače kot danes: ledu na tečajih še ni bilo, tam so rasla bujna drevesa, kopno so naseljevali ogromni zavriji. Sprva so ljudje živeli v veliki harmoniji z naravo, niso imeli dela, zato so postali leni, kultura pa je živela le še na dvorih. Kozmične katastrofe so razdvojile ljudstva. Prva je bila približanje meseca *Raisa*, ki je najprej krožil okrog Sonca, nato se je približal Zemlji. Posledica je bila, da se je voda začela zbirati na ravniku (ekvatorju), poli so se ohladili, nastopila je prva ledena doba. Rais je krožil čedalje hitreje in se razpočil, drobci pa so na Zemlji povzročili opustošenje. Takrat so se vode razlile k tečajema in dobili smo prvi potop. Atlantida je ostala nedotaknjena, drugi redki ljudje so podivjali v desetletni vojni in novi rodovi niso več vedeli, od kod prihajajo njihovi predniki. Nove celine so počasi ozelenele, razvile so se nove živali. Naslednja katastrofa zaradi meseca *Setisa* je povzročila nov potop, ki je opisan v Svetem pismu kot vesoljni, iz njega pa se je rešil *Noe*, Semisov oče, ki je postal ustanovitelj *Semisirisa* in začetnik novega rodu *Atlantov* v *Oceanopolisu*. *Semisiris* je stal na kraju, kjer so zidali že prvi potomci *Adama* in *Eve*. Ko se je v Egiptu razvijala kultura, ki jo danes preučujejo egiptologi, in ko se je v Ameriki bližal čas Inkov in Aztekov, Atlantide že ni bilo več. Vsa ta zgodovina je ljudem na Zemlji neznana in ravno to je šel doktor Doljan iskat. Oceanopolci so morali preprečiti njegovo ekspedicijo, ker bi drugače pozabili na svoj izvor in starodavne resnice. Doljan se je čudil tako preprosti razlagi nastanka kultur.

¹¹ Ra je bil egipčanski bog Sonca, ki je zagotavljal osnovna življenjska pogoja – svetlobo in toploto.

Potem ko sta si z Intelo priznala ljubezen, mu je dala posebno pripravo, ki ga bo naredila nevidnega, kadar bo šel k njej. Takrat se je začel doktor spraševati, kakšna je idealna ureditev, če ni iskrenosti, ki bi morala vladati v tako razviti stari kulturi. Višji razred zagotavlja srečo s skrivnostnimi napravami za branje misli in opazovanje od daleč, a je vse precej enolično za ljudstvo. Svitati se mu začne, da je prebivalstvo v Oceanopolisu ločeno na tiste, ki vedo več, in tiste, ki vedo manj. Hierarhija je prikrita, ljudstvu se še sanja ne, da ima višji razred v rokah več, kot je pripravljen pokazati. »Vem samo eno, da je zame tako življenje neznosno. Strašna mi je že samo misel, da nimam nikjer kotička, kjer bi bil lahko *sam* in *neopazovan* (poudarila S. A. R.). Kako more človek sploh živeti, če drugi neprestano zasledujejo vsako njegovo kretnjo, besedo ali celo misel. Kako more biti srečen, če mu vsiljujejo svojo voljo in napravljajo iz njega poslušen stroj. Saj mora človek vendarle imeti tudi trenutek, ki ga lahko posveti samo sebi, premisli svoj položaj ter se porazgovori s svojim razumom in srcem. Ali je diktirana ljubezen še ljubezen?« Oceanopolski strokovnjak Astis mu prvič ne more odgovoriti: »Vem samo to, da je trenutno tako in da ne more biti drugače.« (Št. 160.) Ljubimca se zavedata omejitev in pravil in vesta, da njuna ljubezen v takem svetu ni možna, pobegniti pa tudi ne moreta.

Na drugi strani *Moraja*, hčerka senatorja *Tutalisa*, spletkari, ker Doljan ne pokaže zanimanja zanjo, in stvar privede tako daleč, da bi ga najraje obtožila izdaje in spila njegovo kri. Preobrat se zgodi, ko *Jafis*, nekdanji in izkoriščeni Morajin ljubimec, postavi tujca na čelo tlečega upora ljudstva proti višjemu razredu. Pokaže se nova možnost za ljubezen z Intelo, hkrati pa lahko prerodita njeno ljudstvo ter človeštvo na sploh.

V doktorju so vsi Oceanopolci zaslutili novo življenje in v njem zagledali heroja. Doljan ni pomehkužen z njihovo enoličnostjo in brez volje in poguma, postal je odrešenik, poslan od božanstva. Pripisali so mu mistične lastnosti in z njim na čelu pričakujejo izpolnitev tistega, kar so si zamislili. Zanje je kot Jezus Kristus. Želijo si soodločati. Ustvarili so visoko civilizacijo, zdaj pa se že močno dolgočasijo, predolgo stagnirajo. Njihova kultura bi morala koristiti vesoljstvu in ne višjemu razredu. Radi bi volitve, enakost med enakimi in odpravo pravic po rojstvu. Želijo odpreti skrivnosti Oceanopolisa svetu, to pa bodo storili z uporom, kot se dogaja povsod po svetu.

Medtem je Moraja dosegla, da so Doljana zaprli, ker je njegova navzočnost vzbujala v ženskah vse najslabše, in vlada je sklenila prilagoditi njegovo zunanost oceanopolski. Revolucija se je začela tik pred posegom. Ljudstvo je vdrlo v operacijsko dvorano in odpeljalo svojega voditelja z besedami: »V imenu revolucije in vlade ljudstva vas pozivam, da se ne ganete. Od tega trenutka dalje ni več vlade senata po rojstvu privilegiranih 'višjih'. Usodo našega ljudstva prevzame v svoje roke ono samo. Vaša dolžnost je, da se uklonete, ker sicer bomo morali postopati z vami kakor s pristaši bivše vlade in nasprotniki ljudstva.« (Št. 217.) Nato so zavzeli centrale za razsvetljavo in pridobivanje pogonske sile ter vode in zraka.

Semis Ramis se izkaže za zelo dobrega voditelja in skrbnika ljudstva, saj ima tudi v takem položaju v mislih dobro državljane. Meni, da jih brez spoštovanja do višjega poslanstva danes ne bi bilo več, in se čudi, kaj jih je pičilo. Ne sovraži jih niti se jih ne boji, daje jim še možnost razmisleka. Ne ve, zakaj so se naveličali svojega miru in zakaj ne živijo, kot je zapovedal Ra. Toda ljudstvo verjame, da je odprtje vrat dobro za Oceanopolis, da hočejo biti svobodni in da nočejo več biti sami sebi namen. *Semis Ramis* le še upa, da bodo znali novi voditelji poskrbeti za svojo državo. Oceanopolci spoznajo, da je bil pravi voditelj, nesebičen, skrben, plemenit.¹² Na omejenem prostoru, zaprtem, kjer ni nobenega skrivališča, se morajo prebivalci potruditi za uspešno sobivanje. Po prevzemu oblasti so revolucionarji poskrbeli za žrtve na obeh straneh in jim simbolično postavili skupni spomenik. Reharjevi zmagovalci so plemeniti, njihova misel seže čez koristoljubje in je namenjena le skupnemu dobremu. Cilji nove vlade so enakopravnost in pobratenje z Zemljani (kar simbolizira Doljan na čelu revolucije), delitev znanja in nadaljevanje znanstvenega življenja v Oceanopolisu ter izpolnjevanje dediščine.

Državljanje so takoj dobili svoje volitve in za predsednika vlade postavili Doljana, za njegovega namestnika in ministra za notranje zadeve Jafisa, Astis je postal minister za zunanje zadeve, Soralifis pa minister za kulturo in prosveto. Na poroko Doljana in Intele sta prišla tudi prof. Roškar in inž. Skomar, naslednja tujca v podvodnem svetu. Prvi je prava zanimivost zaradi svoje sive brade in nenavadnega izuma, ki ga nosi pod roko – dežnika, drugi pa se je že vso pot z ljubljanskega letališča miril z darilom za

¹² Platon v *Državi* s temi besedami opiše idealnega voditelja filozofa.

ženina – cvičkom. Ceremonija je simbolično povezala preteklost in prihodnost, podmorje in nadmorje. Nato se je Oceanopolis odprl svetu, ponudil znanje, preobrazil svet in spet postal središče sveta.

Intela je bila ob prvem stiku s površjem Zemlje (vemo celo natančni datum, in sicer 22. 5. 2033) prevzeta nad širnimi daljavami, Semis Ramis pa je čez nekaj mesecev ugotovil, da je bila odločitev za napredek pravilna. Bal se je slabih vplivov na moralo, a je uvidel, da je konec 20. stoletja, tako pogubnega za človeštvo. Zdaj se povsod na Zemlji bližajo idealni ureditvi dela, potem ko so dobili podmorske naprave. A Doljanov cilj je še daleč – želi si pravo vesoljno bratstvo in iskreno medsebojno ljubezen, kajti šele to bo odrešilo človeštvo in ga dvignilo do božanstva. Zaveda se, da je človekov značaj še daleč od ideala, njegovi nagoni so še sila elementarni, zato lahko le upa, da bo vsak zmogel dovolj jeklene volje. Prihaja stoletje človeka, razvoja njegove duše in napredka srčne kulture. Novi rod bo zagotovo zelo drugačen, Doljan je kot *Kolumb*, ki je odkril Ameriko, potem ko so jo *Atlanti* že zdavnaj poznali, a so jo drugi pozabili.

4.1.1 Tipološke značilnosti Oceanopolisa

Ali je to delo klasična utopija? Pokazalo se je, da država Oceanopolis le ni bila tako idealna, kot so menili njeni prebivalci, dokler se ni pojavil dr. Doljan. Njena ureditev naj bi bila statično popolna, tako s socialnega in duhovnega kot materialnega vidika. Toda ureditev je doživela velike spremembe, ki si jih je ljudstvo zaželelo, saj je sprevidelo, da mu pripada oblast. Dotedanja država jim ni ponujala vsega, zadostovala je le razumski plati. Morda bi lahko govorili tudi o antiutopiji, saj v ta žanr spadajo tista dela, v katerih se junak (v našem primeru ljudstvo, ne junak Doljan, on še vedno upa za svoje načrte) zave dvopolnosti človeške narave, človekovim željam pa ne moreš ustreči, ker ima dušo in razum. (Bajt, 1982.)

Drago Bajt o antiutopiji tudi piše, da junaki utopičnega romana ponavadi ne živijo v utopičnem svetu, nasprotno pa je v distopičnem romanu – prebivajo v njem in radi bi pobegnili (v Oceanopolisu bi ga radi odprli za svet, preuredili). To se tudi zgodi, a optimističen konec velja za konstrukcijsko napako antiutopičnega romana. Opažamo

spet le željo po napredku, v utopiji pa ne sme biti nobene želje. Doljan bi rad širil znanje v vesoljstvo in zavzema se za bratsko ljubezen, kar je morda šele tema za pravo utopijo.

Za obravnavano delo je značilen prostorski premik. Eden – ugreznjenje Semisirisa in nastanek Oceanopolisa – se je zgodil že davno pred začetkom romana, drugi, ki ga opazujemo, pa pravzaprav pomeni vrnitev na Zemljo, kjer bi bilo sploh najbolj idealno imeti popolno družbo. Šele združitev obeh svetov pomeni idealno družbo, ki lahko z uporabo razkritih novih tehnologij upa na višje človekovo poslanstvo, to je približanje božanstvu. Oceanopolci tega niso mogli storiti sami, morali so se združiti z zemeljskim svetom, se mu odpreti, ker so potrebovali izziv, nov napredek.

Kaj je utopično v obravnavanem delu? Seveda dogajalni prostor, izoliran in urejen, umeščen na dno morja. Življenje Oceanopolcev je olajšano z mnogo tehničnimi pripomočki, toda to opredeljuje že pridevnik znanstveni. Avtor je delo postavil daleč v prihodnost in vanjo projiciral svojo dobo – morda bo še dolgo tako, preden bomo ljudje izvedeli odgovore na bistvena vprašanja. Izražen je dvojni eskapizem – v času in prostoru.

Junak se je moral bojevati za svojo ljubezen in svobodo, kar je hkrati odrešilo vse podmorsko ljudstvo in prineslo Zemljanom odgovore na stara vprašanja. Spopadel se je z žensko nečimrnostjo in njeno temno maščevalno strastjo, ki se v desettisočletjih ni spremenila kljub velikim tehničnim izumom, in trdno zakoreninjeno tradicijo višjega razreda, ki ne dovoli drugačnosti. Moraja mu je otežila življenje, ker ga ni zanimala, upor, ki ga je vodil, pa je zamenjal vladajoče in Oceanopolis odprl svetu. Doktor je našel potopljeno Atlantido, potrdil je tezo o skupnem izvoru človeških kultur in ljudem znova prinesel starodavna znanja. Dvakrat je igral vlogo odrešenika: za Oceanopolce, uspavane v svojem enoličnem, urejenem vsakdanjiku, in za prebivalce na površju Zemlje, katerim je prinesel upanje, da razrešijo vse uganke. Kot najvišji cilj pa sta zanj vesoljno bratstvo in iskrena medsebojna ljubezen, kar lahko odreši človeka in ga dvigne do božanstva. Saj človek ni na Zemlji, da bi trpel, temveč da bi užival njene sadove.

4.2 Maščevanje profesorja Kabaja

Roman je podpisan s psevdonimom Evgenij Sabanov, izhajal pa je v obliki podlistka 1935–36 v Mariborskem večerniku Jutra (številke 285–138).

Naslovni junak je gost doktorja *Servacija Evarista* na oddaljenem gradu Maklen nekje v Sloveniji, dostopen pa je le z letalom. Dogajalni čas je v drugem nadaljevanju določen na sto let po pesmi *Simona Gregorčiča* *Izgubljeni raj*, to je v leto 1977, pa tudi Radivoj Rehar v podlistku v številki 64 zapiše: »... sedaj, ob koncu drugega tisočletja po rojstvu Kristusovem.« Profesor *Hilarij Kabaj* že skoraj vse življenje preučuje hormon, ki prek delovanja žlez opravlja in regulira rast živih bitij. Rad bi ustvaril velikane za pomoč človeku, javnost pa se norčuje iz njegovih neuspešnih poskusov. Doktor mu ponudi sponzorstvo, nato pa od njega zahteva, naj prisluhne njegovemu motivu – blaznež bi rad odrešil človeštvo, in sicer z uničenjem rodu *Homo sapiens*. Prepričan je, da se ljudje sploh ne zavedajo, koliko trpijo, smilijo se mu, zato jih je treba rešiti muk. Nesrečni so zaradi dvojnosti svoje narave, razcepljenosti med razum in nagone, in nima jim smisla pomagati, saj vsi izumi, mišljeni za dobro človeštva, vedno prinesejo le novo trpljenje. *Benjamin Franklin* s smodnikom, na primer, in *Alfred Nobel* z dinamitom, sploh že *Jezus Kristus* s svojimi nauki (inkvizicija!) – vse so izkoristili v nizkotne namene, doktorjev cilj pa je plemenit. Profesor se sprva seveda upira takemu skrivljenemu mišljenju, a se kmalu zave, da bi bilo to idealno maščevanje za njegova dolgoletna ponižanja.. Doktor utemeljuje svoj prav: »Človeštvo bom uničil, ne ker ga sovražim, ampak ker ga ljubim. Vsaka tehnična in sploh sleherna iznajdba je rodila samo novo gorje. Moderni stroj, ki naj bi bil po veri iznajditeljev osvobodil človeka, ga je še bolj zaslužnil. Kopičenje dobrin ni ustvarilo blagostanja, marveč pomanjkanje in revščino ogromnih milijonov. Človeštvo lahko osrečite samo na dva načina, da uničite vse iznajdbe in ga naženete nazaj v divjaštvo naših prednikov, kakor mu je pravilno dejal že pred sto leti pesnik Simon Gregorčič: '... povrni se samo v prvotnost nazaj in našlo povsod prvotni boš raj ...' ali pa, da ga uničite. Ker prvo ni več mogoče, ostaja le še drugo: uničenje.« Nič od tega klanja pa ne bi bilo potrebno, če ne bi bilo žensk, saj ni po doktorjevih besedah ob njihovi navzočnosti mogoča nobena zares velika stvar. Brez njih tako ali drugače

ne bi bilo človeštva, ker bi samo izumrlo. Toda na grad vseeno sprejme tudi profesorjevo hčer *Apolonijo*, saj znanstvenik drugače noče sprejeti njegove ponudbe.

Med mladim dekletom in Servacijevim nečakom inženirjem *Anastazijem Galom* se seveda razvije ljubezen, o kateri hladni starec na splošno trdi, da je »le pisana krinka za goli biološki instinkt« in da »trapi tudi današnji rod in mu ne dovoli, da bi se dvignil v resnične višine pravega dostojanstva«.

Servacij Evarist je poosebitev negativnih lastnosti. O ženskah na primer meni: »Napolnite jo s še tako veliko učenostjo in modrostjo, ko bo prišla njena šibka ura, bo odpadlo z nje vse to kot slaba politura in stala bo tu gola in prvotna, kakor njena pramati Eva v raju.« (Št. 18.) Človek je po njegovih besedah v srcu slab, vse glavne slabosti so v njem že ob rojstvu. Dresura v obliki vzgoje v njem zatire nekatere nagibe, a ti izbruhnejo, kadar zunanji pritisk odpade; to je vidno v vojnah, ko postane zopet zver, v spopadanju je nekaj nizkotno živalskega, česar se ne da opravičiti. Vojskovanja niso odpravile niti visokocivilizirane kulture. Nedolžnih ljudi tako ali tako ni, razlike med morilci v mislih in resničnimi pa tudi ne. Trditev je podkrepil z ženevsko zvezo narodov, ki so se je oklepali ameriški predsednik *Thomas Woodrow Wilson* (1913–21), francoski državnik, ministrski predsednik *Aristide Briand*, in tisti, ki so sklicevali konference za razorožitev in snovali pakte o kolektivni varnosti. Pozabljena je bila s prvim vojnim pišem. Avtor je med pisanjem očitno že predvideval drugo svetovno vojno, postavil pa jo je v nedoločeno prihodnost.

Doktor se je dobro pripravil na izvedbo obsežnega načrta. Tehnične naprave so natančno izdelane. V gradu ima Servacij Evarist nadzorno sobo, iz katere lahko z nevidnimi žarki daljinsko upravlja z vsemi mehanizmi (nadzoruje izhode, delavce, zračni promet), na televizorjih lahko spremlja dogajanje povsod na svojem posestvu, nihče ne more ne oditi ne priti brez njegove vednosti, prisluškuje lahko vsem radijskim postajam na svetu, ob morebitni nevarnosti lahko pogrezne ves grad s prebivalci vred in preživi pod zemljo več mesecev. In on je edini, ki pozna te mehanizme.

Bitja, ki jih profesor poveča, potem ko rastni hormon izpopolni prek njegovih naravnih zmogljivosti, živijo v vzrejevališču, ki je tudi pogrezljivo. Živalski nestvori so videti grozeči – v kletkah so ujede vseh pasem, netopirji, zeleni kuščarji, 30–50 metrov dolge strupenjače, krastače z orjaškimi žreli, lisice in druge zveri, zajci in drugi glodalci za uničevanje rastlinstva, kobilice, 50-kilogramske bolhe, komarji, muhe, obadi. Komarji in muhe so kot manjša letala, obadi izpijejo žrtvi vso kri, pik ose je usoden. Hrošči so kot živi tanki, ki lahko s kleščami lomijo drevesa in rušijo hiše s silo telesa. Najhuje pri umetnih velikanih pa je, da se spolno razmnožujejo. Edino sredstvo obrambe so žarki, ki omrtvičijo mišice.

Partnerja v zaroti proti človeštvu si ne zaupata popolnoma. Profesor vseskozi išče možnost, kako bi preživela vsaj njegova hči, čeprav se zdi to precej nesmiselna želja, kaj pa bo sama na svetu? Za ta primer se je zavaroval in poskušal pred profesorjem skriti komaj odkrito sestavino rastnega hormona, a mu ni uspelo, saj mu jo je fanatični doktor že ukradel in vzredil svoje velikane. Za njihove čuvaje je postavil črnce, velike za štiri ljudi. Ob pogledu nanje je profesor kriknil: »Neverjetno!« doktor pa je lahko odgovoril le: »Skoraj res.« Živalski nestvori so že na prvi pogled nagnali strah v kosti. Gorile so zrasle do deset metrov, nosorogi s svojo trdo kožo so idealni za rušenje večjih objektov in skoraj neranljivi, saj lahko njihovo trdo kožo predre le top, ki pa ni primeren za premikajoče se tarče. Sloni so tudi skoraj neranljivi, bivoli pa kar najhitreje opustošijo cela polja. Hrošči rogači lahko dvignejo breme, osemstokrat težje od njih. Najbolj grozni pa so novogvinejski zavriji, še posebno njihov vodja, saj ima človeške možgane. Neki doktorjev prijatelj jih je presadil samo enemu, saj lahko le tako uniformirajo vedenje drugih živali. Vsi diktatorji v zgodovini so namreč propadli, ker niso nikoli imeli nadzora nad razmišljanjem množice. Darovalec je bil povečani črnc, ki je zdaj postal pol človek, pol zmaj, in tega se tudi zaveda. Po razumu je človek, po nagonih žival. Ve tudi, da je edini gospodar sveta. Doktor ga je naučil vojskovanja, organiziranja v čete in taktike, zato se profesor Kabaj upravičeno boji, kaj bo, ko se bo stvor začel razmnoževati.

Medtem je mladi par že uganil naklepe poblaznele dvojice in še vedno poskuša zapustiti odročno norišnico. V izvedbi načrta ju nehote prehití *Vang Čeng*, znanstvenik, ki je prišel pod krinko delavca razrešit skrivnost Maklena in na ogromni

ujedi odletel do meje s svetom, da bi vsi izvedeli za početje norcev in mu tudi verjeli. V javnosti se je seveda govorilo o nekakšni utrdbi sredi gozda, v kateri se izvajajo razni poskusi. Najeti delavci, ki so opravljali težaška dela in bili obilno plačani, so pripovedovali, da grad stoji enkrat na tej celini, drugič na drugi, skratka, Maklen je postal pravi izziv, ki ga je bilo treba pojasniti. Apolonija in Gal se zavedata, da morata rešiti svet, če hočeta uživati v svoji ljubezni, zato ukradeta letalo, z mehanskimi prijemi prelisičita vse elektronske in daljinske naprave ter odletita v svet, kjer divja strašna morija. Maščevalec in blaznež sta namreč že zdavnaj začela svoj načrt.

Z zavračevalnimi žarki sta po koridorju spustila ostudna uničevalna bitja proti Italiji. Kraj prvega napada je izbral profesor, saj je v tej državi doživel največ javnega ponižanja. Ob njegovih neuspešnih poskusih so v tamkajšnjih časopisih pisali o »barbarskem norcu« in zasmehovali njegova prizadevanja. Avtor se pri pisanju romana gotovo ni mogel izogniti osebni noti, saj so ga italijanske oblasti preganjale, ker je bil med pobudniki primorskega plebiscita. Malo jim jo je zagodel še s kratkim opisom sosednjega naroda, ko mu je pripisal še večjo podvrženost slabostim, kot jo pozna kateri koli narod, najopaznejša pa je omaganje poguma pred nepričakovanim. (Št. 79.) Odločitev za njuno invazijo je padla, ko sta izvedela, da je v Evropi izbruhnila vojna med večnimi rivali Nemci in Francozi. Italijani so zato menili, da so živali poslali Francozi, slednji pa niso nič ukrepali, saj je šla voda na njihov mlin. Zarotnika sta računala ravno na to vojno, ob pomoči katere bosta uresničila svoje temne naklepe. Človeštvo bi lahko zmagalo, če bi bilo složno, toda »n/e, dragi profesor, človeštvo se bo toliko časa posvetovalo in prepiralo, da bodo naše pošasti lahko mirno izvojevale zmago nad njim. Nekateri narodi bodo celo vriskali, ko bodo videli nesrečo drugih in se niti spomnili ne bodo, da pridejo za temi oni sami na vrsto. Ko bi mogli, bi pošastim celo pomagali. Pomislite le na Nemce in Francoze! Jim more kdo v katerikoli dobi preprečiti, da je njihovo medsebojno sovraštvo pogubno enako za oboje in obenem še za vso Evropo?« (Št. 57.) Druge vojskujoče se države bodo stale ob strani in opazovale orjake kot naravnega zaveznika, ki mu je treba pustiti svobodo pustošenja. Tudi nevojskujoče se države bodo prekrizale roke, ker bi pomenila vsaka pomoč vmešavanje v vojno z neznanimi posledicami. Prvi dan je padlo 100.000 žrtev, ko jih je bilo 50 milijonov, so se jim postavili po robu tudi

Francozi, kmalu pa je cel svet izgubil edino možnost rešitve – da bi skupaj sestavili močno ofenzivo.

V svetu, nesložnem in prestrašenem, nihče ne verjame zgodbi zaljubljenecv, dokler se ne pojavi Vang Čeng. Skupaj naredijo načrt za vdor na grad, toda prej si izdelajo izolirne aparate, zavračevalne žarke. Ko krenejo v napad, se doktorja začne lotevati malodušje. Ostal je sam, profesor je postal njegov talec, ker je uvidel, da noče do konca z načrtom. Sprašuje se, čemu se ljudje tako oklepajo vsega trpljenja. Naj trpijo, če želijo! Doktorja ni na Maklenu, ko pridejo rešitelji. Poiskati je šel svojo stvaritev zmaja človeka. Našel ga je popolnoma podivjanega, ker je že zmanjkalo hrane in se nestvori žrejo med sabo. Med pripovedovanjem ga je iz jeze, kaj je storil iz njega, pomendral, samica pa ga je pojedla. Človeštvo je formiralo vojsko in jih s topovi razgnalo, veliko pa so jih pobili. Na vzhodnih italijanskih razvalinah se na koncu naselijo Slovenci in na zahodu Francozi, ki so premagali Nemce. Zdaj so Italijani narod tretje vrste – obnavljajo in skromno pozabijo na obnovo rimskega imperija. Profesor je dobil vse, kar je hotel: maščevanje, najraje Italijanom, svojo hčer in skrivnost rastnega hormona, seveda.

Človeštvo si bo opomoglo, saj prihaja nova, zlata doba, zmaga duha in dobrote nad materialnim in egoističnim pohlepom 20. stoletja. S svojim načrtom je doktor osrečil svet drugače, kot je hotel: rešil ga je fašizma in omogočil sožitje vseh ljudstev. Postal je dobrotnik in nazadnje dobil spomenik poleg Anastazija Gala in Vanga Čenga. Profesor je postal ravnatelj Evaristovega muzeja na Maklenu. Roman se konča, ko ga obiščeta sin in snaha s hčerko in dvema sinovoma.

4.2.1 Tipološke značilnosti Maščevanja profesorja Kabaja

Dogajanje obravnavanega romana je tipično za zagodnejšo utopijo – nekje na oddaljenem, samo z letalom dostopnem kraju v Sloveniji, z nevidnimi izolirnimi žarki ločen od sveta, ki ni veliko drugačen od tistega v času, v katerem je nastajal roman. Evropa je namreč opisana, kot da se pripravlja na vojno, kar je pozneje tudi postalo kruta realnost. Prebivališče norega doktorja je grad Maklen, ki ima vse tehnične zmožnosti za funkcioniranje brez zunanjega sveta. Je kot država, ki jo vodi diktator.

Vse, ki jih zmami tja z obljubami o obilnem plačilu, zadržuje kot ujetnike in počasi se tudi navadijo, da ne bodo nikdar več svobodni. Servacij Evarist že dolga leta živi za svoj načrt. V njegovo uresničitev je usmeril vse sile. Nekoč je že hotel uničiti svet z žarki, ki bi ga razkrojili, a je bil njihov doseg premajhen, stranski produkt tega izuma pa je rešil vprašanje morebitne obrambe pred bombnim napadom: grad preprosto izgine.

Zanimivo je, da imamo v delu antiutopijo v utopiji – doktor je nekoč že poskušal preobraziti svet. Na oddaljenem otočku v Polineziji je naselil skupino izbrancev »brez nizkotnih strasti, ljubosumja, škodoželjnosti, laži, pohlepa in vsega, kar ponižuje ljudi do živali in še nižje« (št. 293), toda človeške slabosti so jih premagale, vse pa se je začelo zaradi ženske. Od tod tudi prezir do nasprotnega spola. Kot stvarnik idealnega sveta je mislil, da najboljše ve, kaj je dobro za človeka, enako kot utopični pisec, a ni upošteval človekove dvopolne narave. Takrat je spoznal, da človeštvu ni druge rešitve kot uničenje, da ne bo nič spremenilo njegove narave in da je ravno zaradi svoje razcepljenosti na nagone in razum obsojeno na trpljenje.

Zakaj doktorju ni uspel njegov načrt? Izdelan je bil do potankosti z vsemi možnimi tehnološkimi prednostmi, a vse le z razumskega zornega kota. Pozabil je na drugo človeško stran: profesorjevo ljubezen do hčerke, nečakovo ljubezen do izbranke in tudi na človeško v njegovem ljubljencu zmaju, ki se je na koncu proti njegovim pričakovanjem obrnil proti njemu. Imel je idealen načrt z eno napako – ni upošteval dvojne narave.

4.3 Ramas in Jora: Roman zadnjih ljudi na zemlji

Zgodba se odvija v daljni prihodnosti, približno 1000 let po vesoljski katastrofi, ki je vklenila Zemljo v ledeni objem. Od dvajset milijard prebivalcev je preživel le 100 izbrancev, ki so se skrili v naselbini *Rayanipur*. Utrdba je bila na *Dapsangu* v *Himalaji* vklesana v živo skalo, njen ustanovitelj, znanstvenik, ki je vedel, da se Zemlji bližajo hudi časi, je bil *Rayani*. Ustvaril je popolno mesto, v katerem so bila zbrana vsa znanja sveta, knjige vseh strok, stroji, inštrumenti, zaloge kovin in surovin. Avtor nas postavi v obdobje tik pred praznovanjem visoke obletnice in tik pred novo podobno katastrofo, ki grozi Marsu in bo imela strašne posledice tudi za Zemljo. *Rayani* je rešitelj novega človeštva in prevzema vlogo drugega *Adama*.

Uvodne povedi romana nas takoj popeljejo v dogajanje. Doktor *Ghasi Khan* in *Ramas Indor* sta v skladišču otrpnjencev in oživljata ustanovitelja *Rayanipura*. Metodo so ljudje poznali že stotisočletja, a je vednost o tem po strašni nesreči ostala le nekaj izbrancem. Iznašel jo je holandski doktor *Lampl* leta 1939 po Kristusu, ko je opazoval zemeljska tečaja. Otrpnjenec preživi v nizki temperaturi ob pomoči *vitaprolongina*, tj. izvlečka žlez mladih krav. Temperatura se nato brez posledic zniža na 0 stopnij Celzija, vzdržuje pa jo cirkulacija hladnega zraka. Ob oživljanju dobi speči novo injekcijo, nato se ga v 24 urah postopno ogreva – zdravnik lahko ob najmanjši napaki hitro postane morilec. Čez 12 ur bo otrpnjencu že zaplala kri, zadihal bo in po novi injekciji se bo zbudil kot prerojen.

Kaj je bil vzrok vesoljske nesreče, ki je odela Zemljo v ledeni objem? Že v 20. st. je nemški astronom in inženir *Hörbiger* postavil glacialno kozmogonijo,¹³ ki so se ji smejali vsi tedanji znanstveniki, sploh ko je rekel, da je bila Luna včasih planet in da ni že od nekdanjega trabant. Bila je manjša od Zemlje in njena pot se je hitreje krčila, zato sta se čedalje bolj približevali. To je bilo v davni zgodovini. Luna je začela vplivati na Zemljo, kar pojasni bibavico, ter privlačila ozračje in vode k ravniku. Slednje je povzročilo ledene dobe, Mesec pa se je še kar približeval. Nazadnje ga je razneslo, ledeni kosi z njega so pobili vse ljudi, iz vode so gledali le najvišji vrhovi sveta. In učenjaki *Gudur Nasik* in drugi v *Rayanipuru* vedo, da se podobno dogaja s planetom

¹³ Po avtorjevih besedah je spoznal, da se pota nebesnih teles krčijo in da je glavna snov vesolja led.

Altair, ki se je ujel v težnost Marsa, Zemlji najbližjega zunanega planeta. Čez nekaj 1000 let ne bo te katastrofe preživel nihče na Zemlji, razen če se ljudje preselijo na drug planet. Edini, na katerem bi bil še možen razvoj novega človeštva, je Venera, nam najbližji notranji planet. Prebivalcem urejene, izolirane nasebine grozi izumrtje. Katastrofe se kar vrstijo, zato bo treba pobegniti na drug planet, kar je ena od značilnosti vsakega utopičnega dela.

Roman se v marsičem navezuje na Sveto pismo, ne le z razlago vesoljnega potopa. Ko *Ramas*, *Jora* in *Takur Indor* pristanejo na Veneri, pisatelj naslika rajskemu identičen prizor. Dekle navdušena teka po širnih travnikih, ki jih ni še nikdar videla, utrga sadež, ga poskusi in ponudi svojemu izbrancu: »To je raj, raj prvih ljudi na novi zemlji.« Toda vemo, da sta bila Adam in Eva izgnana, Jora pa je že storila greh, ko je jedla sadež. Pisatelj pove tudi, da je to zadnja človekova priložnost za življenje brez uničevanja in temnih strasti, ker nima potem več kam bežati. Le utopično lahko upamo, da jim bo tokrat uspelo.

Verjetneje je, da mora človeštvo sprejeti usodo umrljivosti in spoznati bistvo zla, ki je v vseh nas: sebičnost, ki se je ne da uničiti in je tako v ljubezni kot sovraštvu.

Rayani je torej obujen in med ljudmi ne najde nobenega svojega potomca. Kljub temu je navdušen, da še sta življenje in človek, ki je vedno isti, in da svet, ki ga je ustvaril, še stoji. Meni, da je tako zaradi posameznikove volje do dobrega in zmage nad zlom. Na prvi pogled je res vse videti idealno. Kmalu se izkaže, da je vladar *Yagiri Seoni* na oblasti zaradi prevare in da se za Ramasom Indorjem res skriva neka skrivnost. Avtor nas vseskozi preseneča in pušča v negotovosti. Nenadni preobrati so značilnost feljtonskih romanov, saj tako ustvarjalci obdržijo radovednega bralca v napetosti, kar je Radivoj Rehar s pridom izkoristil. Izvemo, da je Ramasov oče *Takur Indor*, strojnik, ki je na Venero že poslal vsemirsko letalo. Ubil ga je škodoželjni in zavistni *Yagiri Seoni* in ga dal otrpniti, zato seveda ne dovoli zveze svoje hčerke Jore z Ramasom, zgovarja pa se na evgenična načela.¹⁴ Rayani, ded slednjega, spoznava, »kako zaman so tudi še tu, v tem zadnjem pribežališču zadnjih ljudi na Zemlji vsi napor, da bi zatrli v človeku temne pranagone, odstranili iz njega zlo in ga dvignili v

¹⁴ Evgenika je nauk o metodah za doseg duševno in telesno zdravega potomstva (SSKJ). V Raynipuru je namreč malo ljudi in morajo gledati na genetski razvoj svojih naslednikov.

tisto najvišjo popolnost, o kateri so sanjali v vseh časih najplemenitejši potomci Adama in Eve«. (Št. 271.) Medtem ko Ramas kot nekoč oče sanjari, da bi odšel od nizkotnih ljudi z vseмирskim letalom in s seboj odpeljal izbranko, idealna utrdba počasi razpada, saj človekovi zahrbtnosti ni konca. Razkrinkani Yagiris Seoni namreč odide v pozabljeno podzemlje, od koder bi rad ob pomoči odljudnega znanstvenika *Agara Purama* prestrašil svoje ljudstvo z grožnjami o razkroju sveta. S primernimi žarki mu nori učenjak ustreže, nato pa ga oblastiteljnež ne more več obladati in postane žrtev svoje spletke in požrešnosti, čeprav nosi zaščitni plašč. Lahko si predstavljamo, kaj se zgodi, če dobesedno zmanjka tal pod nogami. Radivoj Rehar je velikemu tiranu namenil težko kazen.

Pobegnejo le srečni par, ki je premagal predsodke o krvni dediščini, in odmrznjeni potomec Rayanija Takur. On je bil edini, ki je znal upravljati vseмирsko letalo in ki je lahko pojasnil marsikatero skrivnost. Na Veneri umre zaradi ran s smrtonosnimi žarki, ki so prebili njegovo izolirno zaščito. Mlada imata možnost naseliti nov svet, postaneta prva človeka na novem planetu, nova Adam in Eva.

4.3.1 Tipološke značilnosti Ramasa in Jore

Zgodba se dogaja na definiranem kraju in v nedoločeni prihodnosti. Radivoj Rehar zopet poudarja človekovo slabo naravo, ki se po njegovih napovedih ne bo spremenila niti v stotisočletjih, čeprav bo imela na voljo vse najboljše tehnologije in knjige učenosti. Dvopolnost tokrat ni prikazana kot razkol v človeku, saj avtor vse negativne lastnosti pripiše enemu liku, Yagirisu Seoniju – vse nesreče se zgodijo zaradi njegovih slabosti in temnih nagonov in strasti, h katerim bi lahko šteli zavist, škodoželjnost, oblasiteljnost, zahrbtnost, pogoltnost ... Človeštvo je tokrat še lahko rešil, ko mu je dal možnost novega začetka, a tudi sam zapiše, da je Venera njegovo zadnje pribežališče.

Od treh obravnavanih del je slednje edino, ki nas popelje v vesolje. Radivoj Rehar je negativnemu liku dovolil, da je zaradi pokvarjene narave uničil ves svet in zadnje ljudi na Zemlji. V vseh delih se je zavzemal za odrešitev človeštva, a se je le v

Ramasu in Jori odločil za eskapizem v vesolje in dal priložnost novega začetka le enemu paru, preostale je pokončal pohlep zlobnega posameznika.

5 SKLEP

Za vse utopične romane Radivoja Reharja je značilno, da se v skladu z žanrom dogajajo na izoliranem kraju, vsi na Zemlji, le Ramas in Jora na koncu odletita na Venero. Oceanopolis leži nekje na dnu Atlantskega oceana, kjer so temelji potopljene celine Atlantide, nedostopni grad Maklen v Maščevanju profesorja Kabaja stoji v neprehodnem gozdu, verjetno celo v Sloveniji, Rayanipur, kjer prebivata Ramas in Jora, je v skalo vklesana naselbina nekje v Himalaji, vsa Zemlja pa je ovita v ledeno ploskev. Dogajalni čas je neznan le v slednjem delu, vemo le, da je umeščen nekam v daljno prihodnost. Princesa Intela prvič stopi na zemeljska tla in se razgleda po širnih daljavah Slovenije točno 22. 5. 2033, doktor Servacij Evarist pa se loti iztrebljanja človeštva okrog leta 2000, kot lahko sklepamo po njegovih besedah, da »lahko osrečite človeštvo le na dva načina, da uničite vse iznajdbe in ga naženete nazaj v divjaštvo naših praprednikov, kakor je pravilno dejal že pred sto leti pesnik Simon Gregorčič: '... povrni se samo v prvotnost nazaj in našlo povsod prvotni boš raj ...' ali pa, da ga uničite«. Pesem ima naslov Izgubljeni raj in je nastala leta 1877.

Radivoj Rehar je v delih poudarjal človekove temne nagone. Nori doktor, ki zmami v svoje načrte profesorja Kabaja, je poosebitev negativnih lastnosti, čeprav se zgovarja, da želi uničiti človeštvo iz ljubezni do ljudi in da jih odreši trpljenja, ki ga je življenje polno. Avtor prikaže grozljivo sliko uničenja in fanatikov načrt bi lahko še uspel, a se izkaže, da ima človekova dvojna narava tokrat pozitiven predznak. V svojem do potankosti izdelanem razumskem načrtu ni upošteval čustev ljubezni profesorja do hčerke, človeških čustev v ljubljencu zmaju s presajenimi možgani in ljubezni med moškim in žensko, ki nazadnje odreši vse ljudi. Enako sta se morala v Oceanopolisu za svojo ljubezen potruditi doktor Doljan in princesa Intela, ki sta morala odpreti podmorski svet zemeljskemu, Ramas in Jora pa sta tudi lahko združena šele na Veneri, potem ko premagata predsodke preteklosti in krvne dediščine. Ljubezen prvih dveh parov je koristila človeštvu z razkritjem novih tehnologij (Oceanopolis) in ga celo odrešila (Maščevanje), slednja pa sta postala nova Adam in Eva in dobila priložnost ustvariti nov človeški rod.

Kljub visoki tehnologiji in zbirki najbolj učenih knjig znanstvenikom v vseh omenjenih kulturah ni uspelo spremeniti človekove narave in izbrisati njegovih

temnih strasti. V Oceanopolisu je Radivoj Rehar z enim stavkom opisal nespremenljivost narave: »Kar je obče človeško, je večno.« Toda doktor Doljan na koncu romana še ni dosegel svojih ciljev, saj si želi idealno ureditev sveta, kateremu je pokazal najnovejše znanstvene dosežke iz podmorja, pravo vesoljno bratsvo, odrešitev človeštva in njegov dvig do božanstva. V nasprotju z doktorjem Servacijem Evaristom je prepričan, da človek ni na Zemlji, da trpi, temveč da bi užival njene sadove. Meni, da to lahko doseže z jekleno voljo, navzlic njegovim še vedno elementarnim nagonom. Zaradi slabih lastnosti, združenih v Yagirisu Saoniju, na primer le v nekaj minutah zaradi razkrojevalnih žarkov izumre vse človeštvo na Zemlji. Doktor Servacij Evarist ne izpelje svojega načrta, saj ne upošteva človekove dvojne narave. Povzroči pa mnogo gorja, a na koncu ima njegov načrt nasproten učinek: svet reši fašizma in poveže ljudi v složnost. Avtor je leta 1935, ko je roman nastajal, gotovo predvideval drugo svetovno vojno, saj Servacij pošlje svoje velike nestvore v boj, ko se spopadeta Francija in Nemčija, večni rivalki. S profesorjem namreč računata na to, da si ljudje med seboj ne bodo pomagali, ker se ne bodo zavedali, da so tudi oni zajeti v blaznem načrtu. V takšni katastrofi so ljudje potem združili moči. Doktor je enako kot pisec utopije menil, da najbolje ve, kaj je dobro, najboljše za človeštvo.

Vsi romani se končajo optimistično. Oceanopolci so vedno imeli dober pregled nad dogajanjem, imeli so vpogled v daljšo zgodovino, zato so se bali prihodnosti. A ko Doljan z uporom izvede združenje s svetom nad valovi, tudi najmodrejši spoznajo, da so njihovi strahovi odveč in da se 20. stoletje, polno vojn, končuje ter da prihaja nova doba, stoletje človeka, razvoja njegove duše in napredka srčne kulture. Profesor Kabaj je tudi dobil vse, kar je iskal: formulo rastnega hormona, s katerim bi koristil človeštvu, rešil je svet in se maščeval Italijanom. Radivoj Rehar je morda tako izživel svojo željo, saj je bil med pobudniki primorskega plebiscita, zaradi česar ga je sosednja država preganjala in mu oteževala življenje. V delu opiše Italijane kot najbolj slabostim podvrženi narod, ki mu pred neznanim zmanjka poguma, in jih poniža s porazom. Na koncu jih označi za tretjerazredni narod, ki obnavlja domovino in ki je pozabil na sanje o tretjem rimskem imperiju. Prazno ozemlje vzhodne Italije zasedejo Slovenci, na zahod se naselijo Francozi, ki so premagali Nemce. Avtor je začel vojno in jo tudi končal.

Odrešitev človeštva Radivoj Rehar vidi v vesoljni, bratski ljubezni. Za idealno ureditev človeške družbe je po besedah doktorja Doljana potrebna še močna volja, da se premaga elementarne nagone in se dvigne do božanstva. Avtor napove v vseh romanih lepšo prihodnost, ki bo na trdnih temeljih urejene sedanjosti namenjena negovanju duše. Poudarja upanje, da človeštvo ima možnost za idealno življenje.

Radivoj Rehar je torej avtor s še danes aktualno vizijo in tematsko bogato bibliografijo, zato se pridružujemo upanju Janeza Kajzerja, da bodo založbe po prvem ponatisu Argonavtov izdale še katero njegovo delo, ki se ga že zdavnaj ne da več dobiti, knjižno objavo pa privoščimo tudi obravnavanim utopičnim romanom. Danes še vedno precej neznani avtor je v enem od zadnjih sonetov *Epilog* zapisal:

*Zdaj dvignjen nad življenje sem in smrt,
nedosegljiv za hval in graj sem puščice,
neobčutljiv za bolečin bodice,
zagreben vase kakor v zemljo krt.*

6 VIRI

1. Radivoj Rehar: *Argonavti*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1996.
2. – – Oceanopolis: Roman o skrivnosti človeške prošlosti. Psevd. Marij Skalan. *Mariborski Večernik Jutra* 7/1933–1934.
3. – – Maščevanje profesorja Kabaja. Psevd. Evgenij Sabanov. *Mariborski Večernik Jutra* 9/1935–5/1936 (285–138).
4. – – Ramas in Jora. Psevd. Marij Skalan. *Mariborski Večernik Jutra* 13/1939. 252–279.
5. = = *Vipavske povesti*. Maribor: Tiskovna založba Maribor, 1933.
6. = = *Začarani krogi. Bajke in pravljice*. Ljubljana: Mladinska matica poverjenišva Uju, 1929.
7. = = *Popotovanje po zvezdi večernici*. Ilustriral G. Ussar. Ljubljana: Merkur, 1931.
8. *Radislav Rudan: Bilo je nekoč*. Ljubljana: Slovenčeva knjižnica, 1945.

7 LITERATURA

1. Drago Bajt: Drugi obraz prihodnosti. V Jevgenij Zamjatin: *Mi*. Ljubljana: CZ, 1988.
2. Drago Bajt: *Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja: Eseji o znanstveni fantastiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
3. Katarina Bogataj-Gradišnik: *Grozljivi roman*. Ljubljana: DZS, 1991 (Literarni leksikon).
4. Anton Debeljak: Roman Semisirir. *Življenje in svet* 20/21. 1936. 333–34.
5. Andrej Farkaš: Radivoj Rehar: Vipavske povesti. *Slovenec* 61/1933. 131. 3.
6. Boris Grabnar: Utopije in antiutopije v slovenski literaturi 19. stoletja. V *Mavrična krila: Izbor slovenskih znanstvenofantastičnih zgodb*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1978.
7. Miran Hladnik: *Trivialna literatura*. Ljubljana: DZS, 1983 (Literarni leksikon).
8. Robert Jereb: *Znanstvena fantastika Damirja Feigla: Diplomaska naloga*. Idrija, 2002.
9. Janez Kajzer: O nadvse plodovitem, a hkrati neznanem pisatelju. V *Argonavti*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1996.
10. Kartoteka Inštituta za biografiko in bibliografijo. SAZU. (*Slovenski poročevalec* 13.–17. 4. 1948.)
11. Matjaž Kmecl: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba M & N, 1996.
12. Gregor Kocijan: *Slovenska kratka pripovedna proza 1919–1941. Bibliografija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1999.
13. Metka Kordigel: *Znanstvena fantastika*. Ljubljana: DZS, 1994 (Literarni leksikon).
14. Andrijan Lah: *Mali pregled lahke književnosti*. Ljubljana: Založba Rokus, 1997.
15. Andrijan Lah: *Pregled književnosti 5*. Ljubljana: Založba Rokus, 1996.
16. Platon: *Država*. Ljubljana: DZS, 1976.
17. *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Mohorjeva družba, 1986.
18. Radivoj Rehar: Roman o potopljeni celini Atlantidi. *Piramida* 1/1936–37. 4. 121–22.
19. Boris Simič: Radivoj Rehar: Semisirir. *Piramida* 1/1936–37. 6. 190.
20. *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

21. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933.
22. Anton Sovre: Prevod Lady Windermere. *Ljubljanski zvon* 1922. 316.
23. Anton Trstenjak: *Človek bitje prihodnosti: Okvirna antropologija*. Ljubljana: Slovenska matica, 1985.
24. Fran Vatovec: Ob smrti Radivoja Reharja. *Delo* 11. 5. 1969. 2.
25. – – Ob 75-letnici Radivoja Reharja. *Delo* 4. 1. 1969. 2.
26. *Veliki splošni leksikon*. Ljubljana: DZS, 1997–98.
27. France Vodnik: O Koromandiji, pesmih za mlade. *Dom in svet* 41/1928. 222.
28. *Zgodovina slovenskega slovstva: V ekspresionizmu in novi realizem*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.

Simona Ana Radež izjavljam, da sem avtorica diplomskega dela.